MEHMET EMİN RESULZADE

SEÇME ESERLER 1
KİTAPLAR

İran Türkleri (1912)

•

Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti (1923)

•

Asrımızın Siyavuş'u (1923)

•

İstiklal Mefkûresi ve Gençlik (1925)

•

Rusya'da Siyasî Vaziyet (1926)

•

Kafkasya Türkleri (1928)

•

Milliyet Meselesinde Bolşevik Nazariyatı ile Ameliyatı (1928)

•

Bolşeviklerin Şark Siyaseti (1928)

•

Demokrasinin Geleceği (1928)

Neşre Hazırlayanlar:
Yavuz Akpınar – İrfan Murat Yıldırım – Sabahattin Çağın

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1499
KÜLTÜR SERİSİ: 863

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-908-7 (Tk)
978-605-155-909-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
Yavuz Akpınar
Bayraklaşan Şahsiyet: Mehmet Emin Resulzade 13
Yavuz Akpınar

İRAN TÜRKLERİ (1912)
Neşre Hazırlayan: İrfan Murat Yıldırım
Türk Yurdu Dergisindeki Yazıları
İran Türkleri - I - 55
İran Türkleri - II - 59
İran Türkleri - III - 62
İran Türkleri - IV - 67
İran Türkleri - V - 74
İran Türkleri - VI- 80

Sebilürreşad Dergisindeki Yazıları
Osmanlılarda İran Ahvaline Bigânelik 86
İran Nedir? 88
Hükûmet-i Osmaniye ile İran Beyninde Maddî ve Manevî Rabıtalar 94
Düşmanın Hücumunu Beklerken... 97
İran Tarihçe-i İnkılabı - I - Nasiruddin Şah Devri 101
İran Tarihçe-i İnkılabı - II - İnkılap Mütefekkirîn ve Muharrirleri 107
İran Tarihçe-i İnkılabı - III - 113
İran Tarihçe-i İnkılabı - IV - Muzafferüddin Şah Devri: 1 117
İran Tarihçe-i İnkılabı - V - Muzafferüddin Şah Devri: 2 121

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ
KEYFİYET-İ TEŞEKKÜLÜ VE ŞİMDİKİ VAZİYETİ
(1923)
Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

Bir Mütalaa 131
Hüseyinzade Ali [Turan]
Mukadddime 133
I- Azerbaycan Halkı 136
II- Edebî ve Millî İntibah 138
III- Harb-i Umumî ve İhtilal-i Kebir 152
IV- Kardeş Türkiye'nin İmdadı 164
V- Mondros Mütarekesinin Kafkasya'daki Netayici 174
VI- Meclis-i Mebusân ve İcraâtı 177
VII- Hadisat-ı Mühimme Arifesinde 195
VIII- Bolşevik İstilası 201

IX- Şimdiki Vaziyet 218
X- Kızıl Emperyalizm 228
XI- İstiklal Mefkûresi 237
Azerbaycan Kurbanlarından Bir Liste 240

ASRIMIZIN SİYAVUŞ'U (1923)

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

[Bir Mektup] 248
Mukaddime 247
Asrımızın Siyavuş'u Başlangıç 253
I- Siyavuş'un Hülasa-i Ahvali 254
II- Siyavuş Tipindeki Nükteler 262
III- Efsaneden Hakikate 265
IV- Azerbaycan Turan'da 269
V- Azerbaycan Cumhuriyeti 274
VI- Cumhuriyetin İdbarı 283
VII- Katil Kimdir? 289
VIII- Nâ-hak Kan Yerde Kalmaz 293

İSTİKLAL MEFKÛRESİ VE GENÇLİK (1925)

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

I- 301
II- 307
III- 311
IV- 315

RUSYA'DA SİYASÎ VAZİYET (1926)

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

Bir Mukaddime 321
İktisadî Buhran 321
İçtimaî ve Siyasî Muvazene 326
Komünist Fırkası'nda İhtilaf 329
Millî Mücadele ve İftirak Hareketi 332
Beyne'l-Milel Vaziyet 339
Rus Amelesi Ne Diyor? 342
Bürokrasi ile Fırka 344
Hâdisât Karşısında Vazifemiz 345

KAFKASYA TÜRKLERİ (1928)

Türk Yılı 1928'deki Yazıları

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

I- Tarihe Bir Bakış 351
1) Kafkasya Haritasına Bir Nazar 351
2) Türk Unsurunun Kafkasya'da Yerleşmesi 355
3) Kafkasya ve Azerbaycan Türklerinin Kavmî Anasırı 359

4) Azerbaycan ve Türk Kafkasya'nın Siyasî Mukadderatı 360
5) Kafkasya'da Türk ve İslam Hanlıkları 366
II- Rus İstilasında Yüz Sene 370
1) Şarkî Kafkasya'da Çar Siyaseti 370
2) Kafkasya Türklerinde Edebî ve Millî İntibah 376
3) 1905 Rus İnkılabı'ndan Sonra 382
4) Kafkasya Türklerinde Siyasî Mefkûreler 386
5) Büyük İhtilal Esnasında Kafkasya 389
III- Azerbaycan Cumhuriyeti 394
1) Azerbaycan İsminin Menşe'i 394
2) Mesaha-i Sathiyesi, Topoğrafik Vaziyeti ve Nüfusu 395
3) Tabii Servet ve İktisadî İktidarı 397
4) Cumhuriyetin İlan-ı İstiklali ve Türkiye'nin Yardımı 400
5) Şurâ-yı Millî'nin Gence'de Tatili 401
6) Bakû'nun İstirdadı 402
7) Mondros Mütarekesi ve Azerbaycan 404
8) Meclis-i Mebusân Teşkili 405
9) Mebusân'ın Siyasî İlk Muvaffakiyetleri 408
10) Azerbaycan Hükûmetinin İcraatı 409
11) Mühim Hadiseler Arifesinde 412
12) 27 Nisan, Cumhuriyet'in Sukutu 413
13) "27 Nisan"a Karşı Aksü'l-Ameller 414
14) Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Hukukî Vaziyeti 415
15) Sovyet Azerbaycanı'nın Siyasî Vaziyeti 417
16) Muasır Azerbaycan'da Mektep ve Maarif 419
17) Muasır Azerbaycan'da Matbuat ve Edebiyat 422
IV- Dağıstan Cumhuriyeti 425
1) Mesaha-i Sathiye ve Nüfusu 425
2) İçtimaî ve İktisadî Hususiyeti 426
3) İnkılap Senelerinde Dağıstan 427
3) Şimdiki Vaziyet 430
5) Dağıstan'da Türk Kavimleri 432
6) Türk Hars ve Lisanının Ehemmiyeti 432

MİLLİYET MESELESİNDE BOLŞEVİK NAZARİYATI İLE AMELİYATI (1928)

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

I- Bolşevik Fırkası: Santralist ve Kozmopolit 439
II- Milliyet Meselesi Bolşevikler İçin Gaye Değil Alettir 440
III- Sovyet Federalizmi ve Ayrılık Hakkı 443
IV- Sovyetler İttihadı Teşkilat-ı Esasiyesi 444
V- Sovyet Hükûmet Teşkilatında İkilik 449
VI- Milliyet Meselesi Yalnız Bir Gösteriştir 452
VII- Dâhilde Merkeziyet, Hariçte Emperyalizm 454

BOLŞEVİKLERİN ŞARK SİYASETİ (1928)

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

I- Gösterişli Şiarlardan Biri 459
II- Millî İstiklal Hareketleri ve Bolşevizm 462
III- Çin Tecrübesinden Alınan Dersler 464
IV- Buharin'in Tarifi, Mahmut Bey'in Tefsiri 466
V- Komünizm Tehlikesi Mevcuttur 469

DEMOKRASİNİN GELECEĞİ (1928)

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

I- Meselenin Vaz'ı 475
II- Demokrasinin Felsefî Mahiyeti 477
III- Demokrasi Mefhumunun Seyr ve Tekâmülü 478
IV- Demokrasinin Hukukla Münasebeti 482
V- Hukuk Telakkisinde İnkişaf 484
VI- Demokrasi İnkişafını Gösteren Yeni Hadiseler 486
VII- Parlamentarizmin Buhranı 494
VIII- İktisat Parlamanlarına Doğru 496
IX- Sınıflar Arasında Tesanüt 500

Dizin 503

ÖNSÖZ

2018 yılında Azerbaycan'ın istiklalini elde etmesinin 100. yılı tamamlandı. Bu münasebetle Azerbaycan ve Türkiye'de yeni araştırmalar yapıldı, kitaplar neşredildi. Biz de bu kardeş devletin kuruluşunda birinci derecede etkili olan M. E. Resulzade'nin Türkiye'de Arap harfleriyle yayımlanmış eserlerinin tamamını ve şahsımızda bulunan "M. E. Resulzade Arşivi"nde şimdiye kadar basılmadan kalmış el yazması eserlerini bir araya getirerek iki cilt hâlinde neşre hazırlamış bulunuyoruz.

M. E. Resulzade (1884-1955) Türklük için herhangi bir siyasî figür değil; aksine Türk dünyasının önde gelen fikir ve siyaset adamlarından biri, bir devlet kurucusudur. Temelini attığı Müsavat Partisi ve çıkardığı *Açık Söz* gazetesiyle, Azerbaycan'da millî şuuru olgunlaştırmış; Türkçülük düşüncesini millî bir ideolojiye ve siyasî bir harekete dönüştürerek, 28 Nisan 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasında bir lider olarak önemli rol oynamış ve bu sebeple de ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Bolşeviklerin ülkeyi istila etmeleri ve millî-bağımsız Azerbaycan hükûmetini yıkmaları üzerine 1922 yılı sonlarında Sovyetler Birliği'nden kaçarak Türkiye'ye gelen M. E. Resulzade, ölünceye kadar Azerbaycan istiklal hareketini canlı tutmuş; bu hareketin nazariyesini ve pratiğini belirlemiş; Sovyet-Rus rejiminin sadece Azerbaycan için değil dünya için oluşturduğu tehlikeyi yılmadan ve asla ümitsizliğe düşmeden ifşa etmeye devam etmiş; ömrü boyunca Azerbaycan'ın istiklali için mücadele etmekten vazgeçmemiştir.

Resulzade, bir yandan Azerbaycan Türkçülüğünün ideoloğu olarak tarihî, sosyolojik, kültürel meseleler üzerindeki fikirlerini açıklarken, diğer yandan çeşitli faaliyetleri ve yazılarıyla emperyalist Rus siyaseti ve komünizm tehlikesine karşı, muhakemesi sağlam objektif tahlil ve tenkitleriyle, uluslararası hukuka, insan haklarına, hürriyet ve demokrasi prensiplerine dayanan görüşleriyle geniş bir cephe oluşturmaya çalışmıştır.

Ülkesinin dünyada hak ettiği siyasî-kültürel yeri alması için başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan'ın Türk dünyasıyla ilişkilerine özel önem vermiş; bu ülkenin tarih boyunca Rusya, Ermenistan ve İran'la ortaya çıkan problemleri üzerine -günümüzde de değerini yitirmeyen- görüşler ortaya atmış, yorumlarda bulunmuştur. Bütün bu konularda birçok eser, makale ve gazete yazıları kaleme alan Resulzade bu fikrî faaliyetiyle dünya çapında dikkati çektiği gibi Azerbaycan'ın yeniden istiklaline kavuşması sürecinde de etkili olmuş ve Azerbaycan'ın siyasî-kültürel hayatında, birinci derecede etkili fikir ve siyaset adamı olarak tarihte hak ettiği yeri almıştır.

Azerbaycan'ın yeniden istiklaline kavuşması, Resulzade'nin devlet kuran millî bir lider olarak gündeme gelmesine imkân sağlamış, günümüzün şartları içinde onun fikirlerinin, yeniden değerlendirilmesi, başta Azerbaycan olmak üzere bütün Türk dünyası için gerekli ve önemli bir hâle gelmiştir.

Kısaca belirtemeye çalıştığımız sebeplerle Resulzade'nin külliyatını derleyerek yayımlamak artık zaruri bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Fakat bu kolay bir iş değildir. Özellikle Avrupa'da çeşitli dillerde yayımlanan eserleri, yazıları henüz gereği gibi araştırılmamış, derlenmemiştir. Onun Azerbaycan'da yazılmış-basılmış eserlerin hemen hemen tamamı derlenip Bakû'da yeniden neşredilmiştir. Bu konuda rahmetli Prof. Dr. Şirmemmed Hüseynov'un ilerlemiş yaşına rağmen gösterdiği gayret ve fedekârlık her türlü takdirin üzerindedir.

Resulzade'nin Türkiye'de yazdığı eserlerin ise bir kısmı, değişik tarihlerde dağınık olarak tekrar yayımlansa da şimdiye kadar hepsi bir araya getirilmemiş ve ilmî araştırmalarda kullanılacak güvenli bir kaynak şeklinde okuyuculara sunulmamıştır.

M. E. Resulzade'nin Türkiye'de yazıp yayımladığı eserlerini, vaktiyle arkadaşlarımızla birlikte derleyip neşretmeye başlamıştık fakat Ancak *Azerbaycan Cumhuriyeti* (1990), *İran Türkleri* (1993), *Kafkasya Türkleri*'ni (1993) bastırdıktan sonra bu iş yarıda kalmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 100. yılı dolayısıyla yarıda kalan bu işimizi tamamlamaya karar verdik. Böylece M. E. Resulzade'nin 1912, 1918 ve 1922-1928 yıllarında Türkiye'de Arap harfleriyle basılan eserlerini, yazılarını yeniden derledik, birlikte neşre hazırladık. Onun 1922 yılında İstanbul'a geldikten sonra yayımladığı *Yeni Kafkasya* dergisinin tamamını ve ayrıca bu dergide yer alan kendisine ait yazıları derleyerek iki ayrı kitapta yayımlamıştık: *Yeni Kafkasya 1923-1927* (4 cilt, İstanbul, Teas Press, 2018), *Yeni Kafkasya Yazıları* (Ankara, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, 2017). Bu sebeple *Yeni Kafkasya* dergisindeki yazılarını bu iki cilde almaya lüzum görmedik.

Resulzade, Azerbaycan Hey'et-i Murahhasası Reisi olarak 1918'de Türkiye'ye gelmiş, resmî ve gayr-i resmî birçok görüşme yapmış, bu sırada kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla çeşitli İstanbul gazete ve dergilerine mülakat vermiş, yazıları yayımlanmıştır. Biz Resulzade'nin Haziran 1918 — Ekim 1918 tarihleri arasında yayımlanan bu yazılarının tamamını derledik, Latin harflerine çevirerek ikinci ciltte bunlara da yer verdik.

Resulzade'nin 1928-1929'dan sonra Latin harfleriyle yayımlanan eserleri, çeşitli yazıları, ekseriyetle Türkiye'de yazılsalar da bu iki cilde alınmamıştır; çünkü bu metinlerin günümüz okuyucusu, araştırmacısı açısından ulaşılması ve kullanılmasında hiçbir problem yoktur. Aksine Arap harfli

metinler, Türkiye ve Azerbaycan'da okuyucular ve bazı genç araştırmacılar açısından çeşitli zorluklara, engellere sebep olmaktadır. Yayımladığımız metinlerin bu problemleri ortadan kaldırdığını düşünüyoruz.

Böylece daha önce yayımladığımız "Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927)" hariç, Resulzade'nin Arap harfleriyle Türkiye'de basılan bütün eserlerini ve yazılarını bir araya getirdik, baskı yıllarına göre sıralayarak okuyuculara sunuyoruz. Bunların yanında, şahsımızda bulunan *"Resulzade Arşivi"*ndeki el yazması eserlerini neşre hazırlayarak bu iki cilde dâhil ettik. Neşre hazırladığımız ciltlerde şu eserler bulunmaktadır:

I. Cilt: *İran Türkleri* (1912), *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti* (1923), *Asrımızın Siyavuş'u* (1923), *İstiklal Mefkûresi ve Gençlik* (1925), *Rusya'da Siyasî Vaziyet* (1926), *Kafkasya Türkleri* (1928), *Milliyet Meselesinde Bolşevik Nazariyatı ile Ameliyatı* (1928), *Bolşeviklerin Şark Siyaseti* (1928) ve *Demokrasinin Geleceği* (1928)

II. Cilt: Bu ciltteki eserler iki bölümde toplanmıştır:

1- ***"Süreli Yayınlardaki Yazıları (1918-1954)"*** genel başlığı altında, 1918'de yapılması planlanan ama gerçekleşmeyen "İstanbul Konferansı" sırasındaki beyanatları; *Halk* gazetesindeki yazıları (1925-1926); *Azerî Türk* dergisindeki yazıları (1928); *Dünya* Gazetesindeki Yazısı: *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları* (1954).

2- El Yazması Eserleri. Burada şahsî arşivinde el yazması hâlinde kalmış gayr-i matbu eserleri yer almıştır. Bunları da kitaplar ve makaleler olarak sınıflandırdık: Kitaplar: *Azerbaycan Cumhuriyeti* (1940'lı yılların sonları), *Azerbaycan'da Bolşevik İstilası Altında Millî Gelişim* (1949), *Azerbaycan'ın Tarihî Gelişimi* (1950-1954). Makaleler: *"Azerbaycan'ın Sömürülmesi", "Azerbaycan Komünist Sıralarında Tasfiye", "1937 Katliamı Ne İmiş? Sovyet Rusya'da Türkçülük", "Tehcirler ve Sürgünler", "Önsöz"* ("Azerbaycan'da Rus Koloni Siyaseti" adlı eseri için yazılmış), *"Azerî Edebiyatı"* (*Türk Ansiklopedisi*'ne yazdığı madde).

Önemi sebebiyle Arap harfli metin olmamasına rağmen 1954'te *Dünya* gazetesinde yayımlanan Stalin'le ilgili hatıralarını, Şehriyar'ın Haydar Baba'ya Selam adlı eseri için yazdığı *"Edebî Bir Hadise"* makalesini ve *Azerbaycan* dergisinde basılan *"Nevruz Bayramı"* adlı bir başka yazısını da gördüğümüz lüzum üzerine hazırladığımızı metinlere dâhil ettik.

Tarafımızdan derlenerek yayımlanan bu iki ciltte Resulzade'nin Türkiye'de Arap harfleriyle (yani 1929'a kadar) yayımlanan eserlerinin tamamı olduğu gibi (dilinde hiçbir değişiklik olmaksızın ve tam metin olarak) Latin harflerine aktarılmıştır. Metinlerde okuyucuların anlayamayacağını düşündüğümüz çok az sayıdaki kelime ve ifade, geçtiği yerde tarafımızdan köşeli parantez […] içinde açıklanmış, daha geniş açıklama gerektiren kurumlar,

şahıs ve yer adlarıyla ilgili ifadelerin üzerlerine (*) işareti konularak, bunlar hakkında ikinci cildin sonundaki "Notlar ve Açıklamalar" bölümünde bilgi verilmiştir.

Kitaplarda ve gazete yazılarında bulunan resim ve haritalar aynen alınmıştır. Bazı resimlerin keyfiyeti iyi olmasa da tarihî önemleri sebebiyle alınmaları uygun görülmüştür.

Birinci ciltte, her metnin kim tarafından neşre hazırlandığı ayrı ayrı belirtilmiştir. İkinci ciltteki bütün metinler ve bu cildin sonundaki "Notlar-Açıklamalar" kısmı ise tarafımızdan hazırlanmıştır.

Metinlerin neşre hazırlanması aşamasında bize yardımcı olan dostlarımıza teşekkür borçluyuz: Farsça metinleri çeviren Ahmad Hesamipour Khelejani'ye; Rusça bazı ifadelerin, Azerbaycan, Kafkasya ve Rusya tarihiyle ilgili bazı problemlerin çözülmesinde yardımcı olan Solmaz Rustemova Tohidi, Aydın İbrahimov, Salavat İskhakov, Edalet Tahirzade, Kamil Veli Nerimanoğlu'na; her zaman yardımlaştığımız Ömer Özcan'a ve erişemediğimiz bazı metinleri bize ulaştıran Yalçın Murgul ve Yılmaz Özkaya'ya ve "Dizin"-de yardımcı olan Zeynep Yıldırım'a teşekkür borçluyuz.

Türk dünyasının önde gelen fikir ve siyaset adamlarından Mehmet Emin Resulzade'nin neşre hazırladığımız bu iki cildinin okuyucular ve araştırmacılar tarafından ilgiyle karşılanacağını umuyor, Azerbaycan'ın istiklalinin 100. yılına kendi çapımızda bir katkıda bulunduğumuzu düşünüyoruz.

Türk milliyetçilerinin önde gelen şahsiyetlerinin eserlerini okuyuculara ulaştırmakta, yıllardan beri büyük bir özen ve fedakârlık gösteren Ötüken Neşriyat'a Resulzade'nin eserlerini de yayınları arasına kattıkları için müteşekkiriz.

İzmir 30 Haziran 2019
Yavuz Akpınar

Bayraklaşan Şahsiyet:

MEHMET EMİN RESULZADE[1]

Dr. Yavuz AKPINAR

Azerbaycan'ın yakın tarihinde en büyük rol oynayan şahsiyetlerden biri de şüphesiz, Azerbaycan istiklalinin kazanılmasında ve cumhuriyetin kurulmasında öncülük eden Mehmet Emin Resulzade'dir. Onun hayat hikâyesi, bir bakıma tarihte ilk Türk cumhuriyeti olan Azerbaycan'ın kaderiyle örtüşür. Azerbaycan'ın kaderi tarih boyunca Anadolu, İran ve Kafkasya üçgeni içinde şekillenir; 19. yüzyılda Kafkasya, yerini Rusya'ya bırakır ve bu muhitlere Batı Avrupa da eklenir. Resulzade'nin fikir dünyası da aynı muhitlerin etkisiyle yoğrulur ve siyasî mücadelesi de bütün bu muhitlerde sürüp gider. [2]

M. E. Resulzade küçüklüğünden itibaren aile içinde mükemmel İslam-Şark terbiyesi alır; gençliğinde Bakû'nun oldukça hareketli ve renkli muhitinde fikir dünyası şekillenir. İran'da inkılapçılık ve gazetecilik tecrübesi olgunlaşır. İstanbul'da Osmanlı Batılılaşmasının, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin süzgecinden geçer; fikir dünyası berraklaşır. Bakû'ya döndüğünde Müsavat Partisi önderi olarak istiklal ve cumhuriyet yolunda fiili mücadeleye atılır; bağımsız Azerbaycan cumhuriyetinin kuruluşuyla idealleri gerçekleşir. Bolşevik istilasından sonra Türkiye ve Batı Avrupa'da, idealleri uğrunda ölünceye kadar maddi-manevî bin bir zorluğa göğüs gererek yılmadan mücadele eder. Kendisi görmese de o ve arkadaşlarının yaşattığı millet sevgisi ve hürriyet aşkıyla Azerbaycan yeniden istiklaline kavuşur.

Başka bir deyişle Azerbaycan'ı ümmet kültüründen millî kimliğe (Azerbaycan Türklüğü) ve millî devlete-bağımsız cumhuriyete gö-

---

[1] Resulzade'nin *"Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti"* (İstanbul, 1990) adlı eserine yazmış olduğumuz hâltercümesi, yeniden gözden geçirilmiş ve değiştirilmiştir.

[2] Resulzade kendi yazdığı "Hâltercümesi"nde gazetecilik faaliyetinin "Yakındoğunun başlıca üç merkezinde; Bakû, Tahran ve İstanbul'da cereyan ettiğini" söyler. 1923'ten sonraki hayatı gözönünde tutulursa bunlara Avrupa'yı da eklemek gerekir.

türen yolda M. E. Resulzade'nin fikirleri, faaliyetleri öncü, sürükleyici ve belirleyici olmuştur.

Resulzade, 31.1.1884 tarihinde Bakû yakınlarındaki Novhanı köyünde bir din adamının oğlu olarak gözlerini dünyaya açar. Babası muhitinde sevilen, saygı duyulan ileri görüşlü Hacı Molla Ali Ekber, annesi Zalkızı Ziynet'tir.[3] Küçük yaşlarından itibaren aile muhitinde -bilhassa babasından- tam bir Türk-İslam terbiyesi alır ve geleneksel hayatın tabii bir neticesi olarak Arapça, Farsça öğrenmeye başlar. Tarihi tam olarak bilinmese de ilk tahsiline (bugünkü anlamda ilk ve orta eğitim) "Bakı Şeheri Hususî Rus-Müselman Mektebi"nde devam eder ve Rusça öğrenir.[4] Resulzade'nin ileride milliyetçi fikirlere sahip olmasında, ana diline büyük sevgi beslemesinde bu okulun yöneticileri ve öğretmenleri olan, Azerbaycan maarif hayatında derin izler bırakmış Sultan Mecid Ganizade* ve Habibbey Mahmudbeyov'un* etkisi olduğu şüphesizdir. Özellikle çocukluğundan itibaren öğrenmeye başladığı Fars dili ve edebiyatı hakkındaki bilgisini zamanla mükemmel bir seviyeye getirmiştir. Nitekim bu kültürün merkezi Tahran'da gazeteciliğe başladığı sırada Şark kültürüne hâkimiyetiyle herkesi şaşkınlığa düşürmüştür.

Orta tahsilinden sonra bir ara Bakû'daki Teknikî Mekteb'de (lise seviyesinde sanat okulu) okudu. "Fakat umumî ve siyasî hareketlere kapılarak ve kendisinde edebî ve publisistik temayülün kuvvetli olduğunu sezerek muharrirliğe verildi [gazeteciliğe başladı]."[5]

Mehmet Emin Bey'in Azerbaycan matbuatında yayımlanan ilk

---

[3] "M. E. Resulzade'nin Hâl Tercümesi", *Azerbaycan*, Ocak-Şubat 1954, Sayı: 10-11, s. 2-4. Bu biyografi dergide imzasız olarak yayımlanmış olsa da kendisi tarafından yazılmıştır. Nitekim şahsımızda bunulan daktilo ile yazılı beş sayfalık hâltercümesiyle bu yazı bire bir aynıdır. Ayrıca bu hâltercümesinin üzerinde kendi el yazısıyla yaptığı düzeltmeler de bulunmaktadır. Diğer yandan *Azerbaycan* dergisinin belirtilen özel sayısı M. E. Resulzade'nin 70. doğum yılı münasebetiyle, kendi sağlığında yayımlanmıştır.

[4] Azerbaycan eğitiminin gelişmesinde önemli rol oynayan iki idealist öğretmen Sultan Mecid Ganizade ve Habibbey Mahmudbeyov tarafından 1887 yılında Bakû'da açılmış olan bu özel okul, sadece Azerbaycan'ın değil bütün Kafkasya muhitinin, Müslümanlar için açılmış ilk modern mektebiydi. Okulda Azerbaycan Türkçesi, Rusça ve Farsça da öğretiliyordu. (Heyrulla Memmedov, *Sultan Mecid Ganizade*, Bakı, Yazıçı, 1983, s. 37).

[5] "M. E. Resulzade, "Hâltercümesi" (El yazması, s. 1).

yazıları onun bu dönemde fikir hareketlerine ve siyasete karşı açık bir şekilde ilgi duyduğunu göstermektedir. Daha 18 yaşında iken, Tiflis'te yayımlanan *Şark-i Rus*[*] gazetesine "Saadetlü Mehemmedağa[*] Huzuruna" (2 May/15 Mayıs 1903, Sayı: 14) adıyla yazdığı mektubunda önce "Türk-Azerbaycan gazetesi" olarak tanımladığı *Şark-i Rus*'un çıkışını kutluyor; Bakû'da gençlerin gazeteyi ilgiyle okuduklarını söylüyor, sonra ahaliden, çocuklarının küçük yaşta ilim ve terbiye sahibi olmalarına dikkat etmelerini rica ediyordu.

Şark-i Rus'ta çıkan ikinci yazısı ise, amcası oğlu Mehemmed Ali Resulzade[*] ile birlikte yazdıkları "Himmet ve Gayret Vaktidir" (1903, Sayı: 19-20) adıyla tefrika edilen ve *"Biz, ne zamana kadar milletimizin derdini ve geride kalmasını kendimize görev kabul edeceğiz"* cümlesiyle başlayan; aydınların millete karşı sorumluluklarını dile getiren; Kafkasya'da din adamı yetiştirecek bir medresenin ve usul-i cedit eğitim yapacak mekteplerin açılmasını talep eden bir makaledir.

Bu yazının hemen altında da Resulzade'nin ilim ve okumanın faziletlerinden söz ettiği bir "Muhammes"i bulunmaktadır. İlme saygı duymak, halkı ilim öğrenmeye teşvik etmek, cehaletle mücadele, Azerbaycan'da "Maarifçiler"[*] denilen yenilikçi aydınların temel niteliklerinden biridir. Resulzade'nin bu yazılarla fikir ve edebiyat hayatına atılması, gelecekte takip edeceği yol hakkında da ipucu verir.

Resulzade, 1903'ten itibaren Bakû'da kurulmaya başlayan ve Azerbaycan millî bilincinin, sosyal-kültürel hayatının gelişmesinde önemli rol oynayan Sefa,[*] Necat,[*] Edep Yurdu,[*] Bakû Cemiyyet-i Hayriyyesi[*] gibi hayır cemiyetlerinde görev alarak çalışır.[6] İş hayatına Bakû'da Rusça yayımlanan *Kaspi*[*] gazetesinde mürettiplik yaparak başlar[7] ve daha sonra gazetecilik, onun esas mesleği olur. Onun, 1906-1908 yılları arasında Hüseyinzade Ali (Turan) Bey'in Bakû'da yayımladığı *Füyuzat*[*] dergisinde; Ahmet Ağaoğlu'nun çıkardığı *İrşad*[*] ve *Terakki*[*] gazetelerinde; Türkçe ve Ermenice yayımlanan *Davet-Goç*'ta[*] (1906); "Hümmet" teşkilatının yayın organı olan *Tekâmül*'de[*] (1907), bu gazete kapatılınca yerine çıkartılan *Yoldaş*'ta[*] (1907) çeşitli konularda yazıları, makaleleri yayımlanır.[8]

---

6 M. E. Resulzade'nin Hâl Tercümesi", *Azerbaycan* dergisi, Ocak-Şubat 1954, Sayı: 10-11, s. 3.

7 Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul, 1975, s. 209.

8 Sabahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resûlzâde'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Dü-*

Bütün bu yazılarından, onun ilk gençlik yıllarından itibaren gizli ve açık bir şekilde Rus sömürge siyasetine karşı, sosyal demokrat görüş sahibi olarak, hürriyetçi ve inkılapçı bir tavır takındığı; sadece Kafkasya Müslümanlarının-Türklerinin değil bütün Rusya Müslümanlarının, İran ve Türkiye'nin problemleriyle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Resulzade, 1903'te "Müselman Gençlik Teşkilatı" adlı devrimci bir grup oluşturarak gizli siyasî faaliyetlerine başladığını şöyle anlatır:

> "Ez-cümle tarafımdan teşkil olunmuş, azası, türlü Rus liselerinde ve diğer orta mekteplerde okuyan Azerbaycanlı Türk öğrencilerden mürekkep gizli bir mahfil vardı. Bu mahfil mensuplarının millî hislerini tahrik etmek; Rusça okullarda okutulmayan Türkçeyi kendi kendilerine ilerletmek; yerli ediplerin eserlerini okumak; Çarlık aleyhinde yazılmış ihtilal şiirlerini ezberlemek ve arada sırada şapografla basılmış beyannameler dağıtmak; işçiler arasına giderek hürriyet ve inkılap fikirlerini bunların arasında sistemli surette yaymak gibi faaliyetlerde bulunuyordu. Mahfilin şapografla intişar eden bir de *"Hümmet"* [Himmet] adını taşıyan bir dergisi vardı."[9]

1904'te Bakû'da "Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi"nin içinde *Hümmet* adlı gizli bir teşkilat kurulur.[10] Bu gizli cemiyetin çekirdeğini başta M. E. Resulzade olmak üzere "Müselman Gençlik Teşkilatı"nın üyeleri oluşturur.[11] O dönemlerde Çarlığın sömürgeci, baskıcı, Rus olmayan milletlere insanî, medenî, kültürel haklarını vermeyen yönetimine sert bir şekilde karşı çıktığı için bu siyasî partinin saflarında yer aldığını Resulzade'nin kendisi açıklamıştır. Bu teşkilatın 1904 yılı sonlarından 1905 yılı şubat ayına kadar toplam altı sayı yayımlanabilen *Hümmet* adlı gizli, devrimci broşürlerinde Resulzade'nin de yazıları da bulunuyordu.

şünceleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 6-7.

9 M. E. Resulzade, "Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları", *Dünya* gazetesi (28 tefrika) 21 Mayıs-20 Haziran 1954, Tefrika: 2.

10 Hümmet teşkilatının üyeleri arasında Neriman Nerimanov, Meşedi Ezizbeyov, Sultan Mecid Efendiyev, M. Hesen Hacinski, M. Möhsümov, Abbasgulu Kâzımzade gibi dönemin siyasî hayatında önemli rol oynayan şahıslar vardı.

11 Aydın Balayev, Memmed Emin Resulzade (1884-1955), Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2011, s. 11-12.

1905 Rus İhtilali'nden sonra bütün Rusya gibi Azerbaycan'da da büyük bir serbestlik ve canlılık görülmüş; sosyalist düşünceler yaygınlaşmış; birçok süreli yayın çıkartılmış; çeşitli konularda basılan kitapların sayısı hızla artmıştır. Resulzade de bu sıralarda birçok gazete ve dergide makalelerini yayımlatmış, bir kısım süreli yayınların ise doğrudan doğruya yöneticiliğini yapmıştır.

O dönemde Azerbaycan'ın siyasî ve kültürel hayatında önemli rol oynayan Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali (Turan), Ali Merdan Topçubaşı, Celil Memmedguluzade,* Ömer Faik Numanzade,* Hasan Bey Melikzade Zerdabî,* Neriman Nerimanov* gibi tanınmış kalemlerle birlikte M. E. Resulzade de Azerbaycan fikir hayatını besleyen aydınlar arasında yer almıştır.

> "Bu tarihlerde Mehmet Emin Bey, müfrit sol sosyalist İlya Djugaşvili (Çugaşvili) Stalin, Ordjonikidze gibi Gürcü; Kalinin, Vışinski gibi Rus sosyal demokrat (Bolşevik) hareketinin temsilcileriyle iş birliği yapmıştır."[12]

1905-1908 arasında Resulzade'nin yazılarına *Hayat, İrşad, Tekâmül, Füyuzat, Yoldaş* ve *Terakki* gibi süreli yayınlarda tesadüf edilir. Sosyal demokrat görüşleri savunan *Tekâmül* ve *Yoldaş*'ı bizzat idare etmiş, 1906'dan itibaren bir ara *Terakki*'nin redaktörlüğünü de yapmıştır. Bu süreli yayınlarda sosyal ve siyasî meseleler hakkındaki yazılarında, bilhassa hürriyet, millet, milliyet, insan hakları, medeniyet gibi kavramları tanımlama ve halka benimsetme gayreti dikkati çeker.

Onun bu dönemdeki faaliyetlerini ve düşüncelerini Azerbaycan Demotratik Cumhuriyeti (1918-1920) ve Resulzade hakkındaki araştırmaları ve metin neşirleriyle tanınan Şirmemmed Hüseynof söyle özetler:

> "İnkılapçı, milletsever gençliğin fikirlerine tercüman olan bu gazete (*Terakki* gazetesi. Y. A.) program mahiyetindeki makalesinde, 'milletlerin, kavimlerin, toplulukların, sınıfların ve şahısların haklar ve özgürlükler açısından hür ve eşit olmalarını ve her nev'i tecavüzden korunmaları' gerektiğini ileri süren genç ve inkılapçı mütefekkir

[12] Hüseyin Baykara, *age*, s. 209.

İRAN TÜRKLERİ

Neşre Hazırlayan: Sabahatin Çağın

Türk Yurdu
ve
Sebilürreşad **Dergilerindeki**
Yazıları

uygunsuzluğu görmüş ve irad ettiği nutukların birisinde "mebuslar kendi aralarında hiç olmazsa mebusu oldukları milletin aded-i nüfusunda ittihat etsinler" telmihinde bulunmuş idi.

İranîler arzu olunan bu "ittihadı" mezkûr memleket halkının 15 milyon dairesinde hâsıl etmeğe meyyal iseler de ecnebî coğrafyacıları bu adedin 10 milyondan ziyade olmadığını iddia ediyorlar ki hakikate en yakını bu olsa gerektir. Mamafih hiçbir şekk ve tereddüde meydan kalmamak üzere İran'ın nüfus-ı umumîsi 9 milyon hesap edilirse bunun en azdan üçte biri, yani 3 milyonu hiç şüphe yok ki Türktür. İran Türkleri başlıca Azerbaycan'da sakin oluyorlar. İran Azerbaycanı[2] İran'ın şimal tarafında vâki'dir ve İran'da mevcut sekiz eyaletin en mühimmidir. Bu eyalet, şimalen Rusya ve garben Osmanlı hudutları ile mahduttur. Talış gibi bazı ormanları ve Muğan (Moughen) sahrasının İran kısmı istisna edilirse Azerbaycan ale'l-umum dağlıktır. Bu dağlardan en mühimleri Savalan, Sehend, Karadağ silsileleridir. Erdebil kazasında vâk'i Savalan* dağı 4725 metre irtifa'ında, Merağa[3] kazasındaki Sehend* dağı 3105 metre yüksekliğinde bulunuyorlar. Bu kıt'a dağlık olmakla beraber ziraata elverişli, münbit toprağı çoktur, havası saf ve sağlamdır. Kışın çok soğuk, yazın da çok sıcak olur. Arazide büyük nehirler olmadığından toprak istenildiği kadar irva ve iska edilemiyor. Eğer cetveller yapılırsa memlekette mevcut suların araziye kifayet edeceği tahmin ediliyor[4]

Rumiye gölüne İranîler Deryaçe-i Şahî derler. İran'ın "yegâne deryası" olan bu göl, çok tuzlu olduğundan içinde balık ve sair deniz hayvanatı yoktur. Azerbaycan Türkçe[si] tabiriyle, bu suda hayvan "derman için olsa da tapılmaz [bulunmaz]"; fakat, burada derman için bir zî-hayat bulunmasa da su kendisi bir derya-yı dermandır: Yazın Rumiye [Urmiye] gölü sevahiline yıkanmak üzere birçok ahali gelir; gölde yıkanmak birtakım emrazı defettiği itikad olunur. Deryaçe-i Şahî'de yalnız "Çömçe kuyruk"[5] denilen pek küçük haşerattan bu-

[2] Azerbaycan'ın Kafkasya'da vaki' ve Rusya tabiiyyetinde olan bir kısmını da İrevan, Gence ve Bakû vilâyetleri teşkil ediyor.

[3] Metinde "قراغه"

[4] Azerbaycan'ın başlıca nehirleri şunlardır: l) Aras nehrine dökülen Karasu, Sarısu; 2) Rumiye [Urmiye] gölüne dökülenler: Acıçay, Çığatu, Tığatu, Şeherçay, Nazlıçay, Zolaçay 3) Hazar denizine dökülen Kızıl Özen Çayı.

[5] Çömçe, kepçe (kefçe) demektir. Elif harfinden büyük olmayan bu pek küçük hayvanların kuyrukları kepçeye benzediği için "Çömçe kuyruk" demişlerdir.

lunur. Çömçe kuyruklar durgun ve kokmuş sularda meydana gelen haşerattandır. Zaten göl, bazı defa böyle kokmuş suların kokusunu neşreder. Erbab-ı tedkikin dediğine göre gölde kükürt, bakır ve başka madenlerden maada yüzde 14 miktarında tuz vardır. Sahile çarpan dalga serpintileri neticesi birtakım toz teressübâtı kaldığı gibi elbiseye sıçrayan bir parça su dahi beyaz leke bırakır. Gölde vapur ve gemi işletildiği takdirde Azerbaycan'ın yol cihetinden olan noksanlarından bir mühim kısmı izale olunabilir. Rumiye gölünün servet-i tabiiyesi bununla kalmaz. Göl civarında gayet kıymetli siyah mermer madenleri vardır ki henüz istifade edilmemektedir. Göle dökülen nehirlerde balık yetiştirmek mümkün olabileceği gibi gölde dahi Şab denizinde yaşayan balıklardan getirip teksir etmek mümkün olduğu tahmin ediliyor.

Hâl-i hazırda ehemmiyeti malum olan bu göl, Kaçar* prenslerinden İmamkulu Mirza'nın inhisarı altındadır, onun malıdır. Seyr-i sefain namına gölde üç dört yelkenli şalupe [chaloupe] ve yirmi yolcu taşıyabilen "Ateş" namında bir buharlı sandal (istimbot) vardır.

Azerbaycan'ın merkez eyaleti Tebriz ve meşhur şehirleri de şunlardır: Erdebil, Urmu,[6] Hoy, Dilman (Salmas), Makû, Sulduz (Sulduz arazisi Osmanlı devleti ile İran arasında münâzaun-fih olan nevahi-i cedidedir), Merağa, Halhal'dır.

Ahalinin büyük kısmı ziraat ve ticaretle meşgul iseler de Şahseven, Karacadağlı, Çelebiyan ve Hamse illeri gibi bir kısmı da göçebe hâlinde ve çobanlık ile geçinirler. Göçebeler müsellah ve silahşor olduklarından çapulculuk ve haydutluktan da çekinmezler ve ara sıra ticaret kervanlarına ve bazen şehirlere hücum ederler.

Azerbaycan'ın mahsulatı: Arpa ve buğday gibi hububat ile üzüm, şeftali, elma, armut, kayısı, fıstık, badem ve ceviz gibi yaş ve kuru meyvelerdir.

Azerbaycan dağları madence pek zengin ise de bunların henüz pek azı keşfolunmuştur. Karadağ'da bakır pek çoktur; lakin, işbu madenlerin imtiyazını Muzafferüddin Şah toptan Ruslara vermiştir.

Tebriz-Kazvin, Tebriz-Hoy, Dilman-Rumiye gibi kervan yollarından maada Rus hududunda vâki' Culfa'dan Tebriz'e kadar 170 kilometre tulunda (150 verst) bir şose yolu dahi mevcuttur. Bu şose

6 Urmiye/Rızaiye (Naş.).

yolu, o suretle yapılmıştır ki şimdi Culfa mevkufunda duran Rus katarının ta Tebriz'e kadar ilerleyebilmesi için, yolun üzerine travers ve raylar dizip perçinlemek kifayet eder. İşbu yolda bugün Rus otomobilleri işlemektedir.

Azerbaycan payitahtı olan Tebriz, İran'ın ticaret nokta-i nazarından en mühim bir merkezini teşkil eder. Sevkü'1-ceyş nokta-i nazarından dahi ehemmiyet-i mahsusası vardır. Ahalisi 250 binden fazladır.[7] Şehirde Türk asar-ı kadimesinden "Kazan kümbeti" manasına olmak üzere "Şenb-i Kazan" namında bir bina var ki Kazan Han zamanından kaldığı rivayet olunur.

Azerbaycan'ın şehirlerinde debbağlık, nessaclık, halıcılık, demircilik ve marangozluk ve dülgerlik, kavaflık gibi sanayi mevcuttur.

İran Türkleri ve İran Türklüğü denildiği vakit hatıra ale'l-ekser Azerbaycan gelir. Hâlbuki 3 milyon Türkten takriben iki buçuk milyonunu ihtiva eden şu kıt'adan başka İran'ın sair yerlerinde, hatta İran-ı kadimin merkezi olan Şiraz etrafında bile Türkler vardır. Bunlar, adetleri 350 bini tecavüz eden Kaşkaîlerdir ki bir aşiret hâlinde yaşarlar. Göçebe oldukları hâlde kısmen ekin ekmek ve kısmen hayvan beslemek ile yaşayan bu aşirette halı dokumak sanatı da hayli terakki etmiştir. Kaşkaî Türkleri gayet cesur, silahşor ve cengâverdirler. Lüzumu zamanında cenge hazır 40-50 bin [kişi] çıkarabilirler. Kaşkaî aşiretinin Moğol istilasında buralara geldikleri mervidir. Kaşkaî ilinin reisi (ilhanı) İsmail Han Savletü'd-devle ahiren hükûmet-i meşrute tarafından azl olunarak yerine biraderi Zeygemü'd-devle nasb olunmuştur. Kaşkaî ilhanları Cengiz Han ahfadından olduklarını iddia ederler.

İran'ın şimalinde Esterabad ve Gümüştepe havalisinde, Rus Türkistanı ve Maverâ-yı Hazar ile hem-hudut olan Türkmen kabileleri de göçebe ve aşiret halinde yaşayan Türklerdir. Bugün İran şahlığına hâkim Kaçar sülalesi bu Türkmen kabilelerinden birine mensuptur.

Tahran havalisinden Zerend, Kerec, Har ve Veramin[8] dahi kısmen Farslarla karışık yaşayan Türk köyleri ve kabileleri olduğu gibi Kazvin ve Hemedan şehir ve vilayetlerinin bir kısım sekenesini de

---

[7] Metinde mürettip hatası olarak 50.000 yazılmış; yazı serisinin 3. kısmında (*Türk Yurdu*, l. c., 1328/,1912, s. 6) 555. sahifede verilen bir dipnotla bu yanlışlık yazar tarafından düzeltilmiştir. Naş.).

[8] Metinde ورامين (Naş.).

Türkler teşkil ederler. Hâl-i hazırda niyabet-i saltanat makam-ı âlisini işgal etmekte olan Ebü'1-Kasım Han Nâsirü'-l-mülk hazretleri Hemedan Türklerindendir.

İran Türkleri [9]
- II -

Birinci makalemizde İran Türklerinin mevki-i coğrafîlerinden bahsetmiştik. Bu makalemizde ise ahval-i içtimaiye ve siyasiyeleri hakkında ita-yı malumat eyleyeceğiz.

Evvelki makalemizde de söylediğimiz gibi İran Türkleri denildiği zaman hatıra Azerbaycan gelir. İran Türklüğünün içtimaî ve siyasî ahvalinden bahs esnasında bu keyfiyet biraz daha hususiyet kesbeder. Çünkü Azerbaycan kıt'ası haricinde yaşayan Türkler (Türkmen ve Kaşkaî kabaili gibi) henüz badiye-nişîn, nim-medenî bir hâlde olduklarından bittabi ahval-i hususiyeye maliktirler ki bu hususiyetten ayrıca bahsetmek lazım gelir.

Azerbaycan, nüfusça İran'ın en sıkı bir kıt'asıdır. Bu kıt'a mesaha-i sathiyece İran'ın yirmide birini teşkil ettiği hâlde nüfusça dörtte birini ihtiva eyler. İran'ın 10 milyon olan nüfusu 1.645.000 kilometre murabba' arazide beher kilometreye takriben yedi nüfus isabet ediyor. Hâlbuki 80 bin kilometre murabba' araziye malik olan Azerbaycan; iki buçuk milyon nüfusu havidir ki beher kilometresine 31 can düşer.

Bir taraftan nüfusun sıklığı, diğer taraftan -geçen makalemizde izah ettiğimiz- su azlığı Azerbaycan kıt'asında toprak azlığına sebep olmuştur.

Kabil-i ziraat arazinin ahaliye adem-i kifayetinden başka ikinci bir topraksızlık belası daha vardır. Bu da arazinin ale'l-ekser büyük çiftlikler hâlinde az kimseler elinde bulunmasıdır. Ekine nispetle ekincisi bol olan bu kıt'ada arazi sahipleri ahalinin ihtiyacından istifade ederek sa'y ve amellerini pek bî-rahmane gasp (exploiter) ederler. Bununla beraber der-hatır edilmek iktiza eder ki İran hâlâ kurun-ı vusta derebeyliğine yakın bir devre-i içtimaiyededir. Mevcut ve ma'mâlün-bih olan âdat, rençperi tamamıyla arazi sahiplerinin

[9] *Türk Yurdu*, 2. c., 17 Mayıs 1328/30 Mayıs 1912, Sayı: 2 (14), s. 428-432.

Millî Azerbaycan Neşriyatı: Sayı: 1

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

"*Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol*
Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa, var ol!"
Tevfik Fikret

Muharriri
MEHMET EMİN RESULZADE
Sabık Azerbaycan Şurâ-yı Millî Reisi

Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası
1339-1341
[1923]

BİR MÜTALAA

Azizim, Emin arkadaş!

"Azerbaycan Cumhuriyeti" unvanıyla vücuda getirdiğiniz eser hakkında fikir ve mütalaamı soruyorsunuz... Cihan harbine kadar Azerbaycan'ın hayat-ı harsiye ve içtimaiyesini yakından uzaktan az-çok takip edebilmiştim; fakat, harp başladıktan sonra buna layıkı veçhile devam bittabi mümkün olmadı. İki kardeş Türk şehri olan; İstanbul'la Bakû ve ale'l-umum Türkiye ile Azerbaycan arasında sevk-i hadisat ile peyda olan kalın sis perdesi bir şey görmeye, işitmeye, duymaya mâni oldu. Bugün perde yavaş yavaş kalkıyor; siz de bu perdeyi kaldıranlardan biri oluyorsunuz. Hakikat, yekdiğere, muarız tarafları dinlemekle meydana çıkarılabilir. Öteden beri hükümleri vermek için *"Andiatur et altera pars"* yani "Diğer taraflar da dinlenmeli" kaidesine riayeti kendime bir vazife ittihaz etmiş olduğumdan eseriniz hakkında ancak bu nokta-i nazardan beyan-ı mütalaa edebilirim: Siz Azerbaycan'ın en buhranlı zamanlarında faal bir mücahit sıfatıyla çalıştınız; birçok mühim vakayi ve hadisatı reyü'1-ayn yakından gördünüz; muhtelif cereyanların içinde bulundunuz ve sergüzeştlerle mâlî bir hayat yaşadınız!.. Ve zaten mevcut ve müsellem olan ilim ve irfanınıza elbette pek çok kıymettar ve müfit müşahedât ve malumat ilave ettiniz ve şüphesiz bunları eserinizde kayıt ve tespite çalıştınız. Lakin siz Azerbaycan'da bir tarafı, bir fırkayı, bir fırka-i siyasiyeyi temsil ediyorsunuz: Arzunuza rağmen ne derece bî-taraf kalabilirsiniz, bunu şimdiki hâlde tayinden âcizim... Maamafih şüphe yoktur ki eseriniz bir boşluğu dolduruyor: Türkiye neşriyatının en büyük kusurlarından biri, komşu memleketler, alel-husus hem-civar Türk ülkeleri hakkında sadra şifa verecek kâfi malumatı ihtiva etmemesidir. Bu cihetle eseriniz, hadisatı velev vahidü'l-canib bir zaviye-i rü'yetten görüyor farz edilse bile, matbuatımıza pek kıymetli bir hediye olacaktır. Çünkü mevzuu, vaziyet-i iktisadiye ve siyasiyesi ile âlem-şümul bir ehemmiyeti haiz olan Bakû'nun, Azerbaycan'ın ve dolayısıyla bütün Türklüğün mukaddes ve muazzez istiklali, istikbali meselelerine temas ediyor. Bir halkın, bir milletin asude ve müsmir bir hayata, refah ve saadete nail olabilmesi nasıl

sunuf-ı içtimaiye beyninde iktisadî bir tesanüt ve adaletin vücuduna vâbeste ise, öyle de âlemin, bütün beşeriyetin sulh ve asayiş nimetlerinden mütenaim olabilmesi beynelmilel münasebette adalet ve insaf mefhumlarının hâkim ve cari olmasıyla kabildir. Beynelmilel insaf ve adaletten doğan sulh-i umumî-i âlem ise Azerbaycan'ın dahi hürriyet ve istiklalini istilzam eder... Ancak bu istiklalin mücahitleri, nigehbanları, kavi ve mütekayyız olmalıdırlar!..

İzmir İktisad Kongresi'nde "İktisadî Misak" programında bir de "Kitap Bayramı" ihdasından bahsolunuyor. Ümit ederim ki "Azerbaycan Cumhuriyeti" ilk "Kitap Bayramı" ziyafetinde en tatlı, en mugaddi gıda-yı ruhîlerden biri olur ve... Türk istiklalinin mücahitlerini, nigehbanlarını besler, takviye eder ve uyandırır!..

Hüseyinzade Ali*

MUKADDİME

Şüphesiz ki Şark pek derin bir heyecan içinde bulunuyor. Harb-i Umumî'nin sarstığı bu âlem, asırlardan beri me'luf olduğu ataletten silkinerek ciddi bir hayat eseri gösteriyor.

Bütün dünyayı râşedâr eden bu hamle-i inkılap bittabi İslam milletlerini dahi istila etti. Milliyet devr-i teşekküllerini atlayan memleketlerde avamil-i içtimaiyeyi tahrikle içtimaî inkılap mefkûresini doğuran bu hamle, İslam memleketlerinde diğer bir inkılap mefkûresi doğurdu: Hâkimiyet-i milliye mefkûresi.

Anadolu Türklüğünü akılları şaşırtan tarihî bir mucize ihdasına sevk eden mefkûre-i istiklal, bütün Şark milletlerinin mukaddes mefkûresidir.

Hâkimiyet ve istiklal mefkûresi ile aşılanan Şark harekât-ı milliyesi henüz ser-menzil-i maksuduna doğru reh-sipar oluyor. Gidilecek daha çok yol var. Hatar ve meşakkatlerle dolu olan bu yolu suhuletle gidebilmek için hem-rah bulunan Şarklılar yekdiğerini bilmek zaruret-i kat'iyesindedirler. Âlem-i İslam "Fete'ârefû"[1] emr-i Kur'anîsine bilhassa bu zamanda riayet etmek zaruretindedir.

Makam-ı Hilafeti haiz bulunan Türkiye, âlem-i İslam'ın ittihat merkezidir. Hâkimiyet-i milliye esasıyla kurulan yeni Türkiye, Türk akvamının ümit noktasıdır. Millî mefkûrenin şanlı zaferini temsil eden büyük Türkiye, Şark milletlerinin emel meş'alidir.

Evet! Türkiye ile Şark, İslam ve bilhassa Türk âlemi arasında mevcut rabıta-i hissiye, ispata muhtaç bir kaziye değildir. Fakat bu rabıtanın ilmî bir tearüf üzerine müstenit olduğu maatteessüf ispata pek muhtaçtır.

Asr-ı hazırın vasıta-i tearüfü malum ki matbuattır. Şark matbuatına müracaat edersek, Şarklıları yekdiğerine tanıtacak menba-ı tearüf kaç kitap buluruz!..

Hâlbuki Avrupa'da "Şarkiyat" belli başlı bir ilimdir. Burada hayatını Şarka hasretmiş âlimlerle beraber, Şarka ait ne kadar kitaplar, ne kadar mecmualar bulursunuz! Burada mesail-i şarkiye ile mütevaggıl müessesât yalnız lisaniyât, atikıyât, tarih ve edebiyat gibi mebahis-i ilmiye ile meşgul olmayıp, Şarkta güzeran eden siyasî, içtimaî,

---

[1] Anlamı: Sonra birbirinizle tanışınız (Kuran-ı Kerim, 49. sure, 13. Ayet.) (Naş.).

iktisadî vakayi ve cereyanları dahi günü gününe takip ve memleketlerini daima tenvir ederler.

Biz Şarklıların bu babdaki malumatımız ise kırık dökük gazete havadisi ile mütercem makalelere inhisar ediyor. Biz biliyoruz ki Afganistan ilân-ı istiklal eylemiş; Azerbaycan, cumhuriyeti teessüs etmiş; İran, ecnebi askerlerinden temizlenmiş; Irak, Hicaz ve Filistin manda tahtına alınmış; Hindistan'da bir hareket-i milliye varmış; Mısır dava-yı istiklal ediyormuş. İşte bu kadar.

Bundan fazla malumat edinmek için ciddi bir merci ve geniş malumatı haiz bir menba ararsak, tek bir kitaba destres olacağımız pek müstehildir.

Bu hâl, "tearüfü" işkâl eden en büyük noksanlardandır. Bu noksanın bütün Şark milletlerine ne derece isnat edildiğini cesaretle iddia edebilmezsek de İslam âlemine ait olan kısmında ısrar edebiliriz. Bu noksan bilhassa âlem-i İslam'ın merkezi ve Türk akvamının ümidgâhı bulunan Türkiye'de pek müessirdir. Meselâ; mevzumuz Azerbaycan meselesini alalım: Temas ettiğimiz eşhastan bu meselenin Türkiye efkâr-ı umumiyesince ne derecede muhtac-ı tenvir olduğunu öğrendik. Meselâ; millî Azerbaycan ile şimdiki Azerbaycan arasındaki farkı birçokları idrak edemiyorlar. Azerbaycan'ın müstakil iken gitgide bütün hukukunun Rusya'ya neden terk edildiğini, Azerbaycanlıların buna ne için razı olduklarını soranlara rast geldik. Bolşeviklerin Azerbaycan'a millet tarafından çağrılmış olduklarına inananlar var. Bolşeviklere karşı çıkarılan isyanlar nasıl anlaşılmış, nasıl telâkkî edilmiş?!.. Bu da pek feci bir hikâye. Bolşevik idaresinde bulunan Azerbaycan'ı mesut görenler de yok değil. Hülasa cehlden mütevellit birçok sû-i tefehhümler, yanlış tasavvurlar ve bundan doğan iğbirar ki iki kardeş millet arasında arzu olunmayan infial ve dargınlığı mucip oluyor.

Biz kendi hesabımıza "Millî Azerbaycan Neşriyatı" unvan-ı umumîsiyle neşredeceğimiz bir silsile-i resaille Azerbaycan ahvaline ait mevzuları tenvir etmek suretiyle bu babdaki tearüf noksanını azaltmaya say edeceğiz.

Azerbaycan Cumhuriyeti, âlem-i İslam'da teşekkül eden ilk cumhuriyettir. Bu cumhuriyet aynı zamanda bir Türk hükûmetidir; tabir-i diğerle küçük Türkiye'dir.

Millî Azerbaycan Neşriyatı: Sayı: 2

ASRIMIZIN SİYAVUŞ'U

Azerbaycan Destan-ı Feci'ine Ait Bir Mukayese

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

"*Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol*
Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa, var ol!"
Tevfik Fikret

Muharriri
RESULZADE MEHMET EMİN
Sabık Azerbaycan Şurâ-yı Millî Reisi

İstanbul - Âmedî Matbaası
1342-1339
[1923]

[BİR MEKTUP]

Aziz arkadaşlar!

Namert düşmanın takibâtından bir tarafa çıkarak maksada hizmet etmek için gittiğimiz yol üstünde yazılmış bu risaleyi, tevfik olursa kendim tab' ettireceğim. Fakat talih yâr olmaz, ben bunu tab' ettiremezsem, bu nüshayı onun için bıraktım ki siz zahmetimi heder etmeyip onun tab' ve neşrine bezl-i himmet edesiniz. Tab'ında mümkün olduğu kadar nefaset ve sıhhate itina edilmelidir.

Büyük maksat yardımcınız, parlak mefkûre ışığınız olsun.

1 Zi'l-hiccetü'l-haram 1336 [7 Eylül 1918]
Bildiğiniz
Ali Ahmetoğlu[1]

[1] Ali Ahmetoğlu: M. E. Resulzade'nin saklanırken kullandığı takma ad. (Naş.)

MUKADDİME

Millî Azerbaycan neşriyatının ikinci sayısını teşkil eden bu risalemizin kendine mahsus bir macerası vardır. Bu macera, kendi başına bir mevzu teşkil etmekle beraber, eserimizde görülen heyecan ve tesirleri izah nokta-i nazarından dahi şayan-ı dikkattir.

Asrımızın Siyavuşu muayyen bir maksatla, vatanımızın, milletimizin, efkâr ve itikadâtımızın düşmanlarına karşı mahsus bir hiss-i adavet tevlid etmek niyetiyle, evvelce düşünülmüş bir eser değildir. Neşriyatımızın ilk sayısını teşkil eden *Azerbaycan Cumhuriyeti*'ni Türkiye saha-i matbuatında gördüğümüz bir noksanı, kudretimiz dâhilinde, izâle etmek kastıyla, mürettep bir plan üzere, tahrir eylemiştik. Hâlbuki *Asrımızın Siyavuşu* böyle muayyen bir maksat ve planla yazılmış değildir.

Biz onun nasıl yazıldığını, ne gibi şerait içerisinde vücuda geldiğini muhtasar da olsa, anlatmazsak, eserin hangi sâikle ve ne hedefle yazıldığını tarif edemeyeceğimizi hissediyoruz. Bunun için, muhterem kari'lerin müsaadesi ile sergüzeşt-i hayatımızdan bir kısmını nakledelim:

Bolşevik istilası müessif bir emr-i vâki' idi. Bir ay kadar Bakû'da gizlendikten sonra, bir arkadaşla beraber, Bakû'yu terk eylemiş, Gürcistan'a geçmek üzere yola çıkmıştık. Vukuât ve tesadüfler bizi, birçok dağlar ve dereleri gezdirdikten sonra, Şamahı kazasında Lahıç namıyla maruf bir kasabada, saklanmak zaruretinde bulundurmuştu.

Lahıç'ta, bir vatandaşın evinde misafir idik. Bu evde ufacık bir kütüphane vardı. Birkaç Farsî, birkaç Türkî, birkaç da Rusça kitap ve mecmualardan ibaret olan bu kütüphanenin, bence, en calib-i merak cildi Firdevsî'nin *Şehname*'si idi.

Şehname'yi yeni baştan okumaya başladım. Şark'ın bu büyük romantiği o zaman pek hassas bulunan ruhumu istila etti; geçirdiğimiz maceraları şairane bir surette yeni baştan yaşatan ne hikâyeler, ne destanlar, ne tipler, ne felsefeler vardı. Bunların meyanında en ziyade merakımı câlib ve ruhumun en hassas noktalarına kadar nüfuz eden bir hikâyeyi, Siyavuş destanını okudum. Evvelce aşina olduğum bu destanı ilk defa okur gibi oldum. O kadar sevdim, o kadar anladım ki bir daha tekrar ettim. Yüksekten okudum. Arkadaşıma dinlettim.

Hiç şüphe yoktu ki mülhem idim: "Arkadaş, tarihin Siyavuş'unu dinledik, şimdi sana asrımızın Siyavuş'unu yazacağım" dedim.

O, buna hayret etmişti. Her saat ve her anda bir baskın tehlikesine maruz bulunduğumuz böyle bir vaziyette yazı yazılacağına inanamamıştı.

Fakat ben başladım. Kaç yaprak yazmıştım ki bulunduğumuz evi berâ-yı ihtiyat değişmek lazım geldi. Yeni naklettiğimiz menzil bana pek muvafık gelmişti. İhtimal ki takibâttan saklanmak için, burası daha az müsaitti; fakat Lahıç dağlarının en muhteşemi bulunan Nihal'e[2] nazır güzel manzarası, Girdiman Çayı'nın gece mehtabındaki munis akıntısı ve yabancı nazardan mahfuz bulunan küçük bahçesi ile ev, o anda, yaşadığım teessüratı kâğıt üzerine dökmek için en müsait şeraiti haizdi. İnzivamızın halel-dar olmamasını temin eden ihtiyar babanın cansiperane ihtimamları sayesinde hiçbir şeyi düşünmüyor, boyuna yazıyordum.

Altıncı gün yine yerimizi değişmek lazım geldi. İki günlüğe bizi başka bir eve naklettiler. Burada sonuncu faslın müsveddesini bitiriyordum.

Artık Lahıç'ta kalamaz olmuştuk. Evlerinde misafir olduğumuz vatandaşlardan bir kısmı tevkif olunmuş; köy, umumî taharriyât tehdidi altında kalmıştı. Bir an evvel Lahıç'ı terk etmek lazım geliyordu. Akim kalan iki teşebbüsten sonra kasabayı terk ettik.

Dağlığı inmiş ovaya gelmiştik. Geçtiğimiz köylerden birisinde müsvedde hâlinde bulunan Siyavuş'u tebyiz ettim. Tebyiz olunan nüshayı misafiri bulunduğumuz köylüye terk ederek müsveddesini kendimle beraber aldım. Köylü kardeşimize, kendisine kıymettar bir emanet terk eylediğimi ve benden bir pusula gelmeyince işbu defterin kimseye verilmemesini tembih ettim. Müsveddesini kendimle beraber bulunduruyordum. Kazaya uğramayacağımızdan emin olamazdım. Telef veya zapt olacağı tahmin olunan nezdimdeki nüshadan başka diğer nüshası bulunsun diye böyle bir tedbire lüzum görmüştüm. Burası arkadaşlarıma hitaben ilave ettiğim vasiyetnameden dahi müsteban olmaktadır. Korktuğum, bir emr-i vâki' olmuş, bulunduğumuz yer tesadüfen keşfedilmiş, evimiz basılarak tevkif

[2] Nihal (şimdiki şekli Niyal): İsmayıllı vilayetinde Niyal dağ silsilesinde 1900 metre yüksekliğinde bir geçit. Lahıç kasabası ile Dazkal köyü yolunun üzerindedir. (Naş.).

olunmuştuk. Teslim olmadan evvel nezdimdeki nüshayı bittabi telef etmiştim.

Birçok kaza ve kader geçirdikten sonra, Moskova'ya nefyedildim. İki sene bir hayat-ı menfa geçirdim. Bu iki sene müddetinde Siyavuş'un ikinci nüshasının emanet ettiğim köylüde selamet kaldığına dair sahih bir malumat alamadım. Nüsha, daha arkadaşların eline geçmemişti. Köylü, tembih ettiğim pusulayı almadan, kitabı kimseye veremeyeceğini anlatmıştı.

İki senelik hayat-ı menfadan sonra, daha az maceralı olmayan bir teşebbüsle, firaren Finlandiya'ya geçtim. Nihayet buraya geldim. Tam üç sene sonra kaybettiğimi buldum. *Asrımızın Siyavuşu* birçok müşkülât ve maceralara maruz kaldıktan sonra, Bolşevik hisarını yararak, İstanbul'a kadar gelmiş, müellifinin kendine ait teessürünü zâil etmiştir.

***

Arkadaşlardan bazıları kaybettiğim bu eserden dolayı duyduğum teessürü gördükte, mademki mevzu malumunuzdur, yeniden yazarsınız, diye tesliyet ediyorlardı. İhtimal ki bu mevzu yeniden yazılabilirdi. Fakat o zamanki hâl, hissiyât ve vaziyet bir daha iade edilemez. Ve 1920'nci senede Lahıç'ta kaçak bir hayat yaşayan Ali Ahmedoğlu'nun[3] eseri ile 1923'üncü yılda İstanbul'da yaşayan Resulzade Mehmet Emin'in eseri arasındaki fark aşikâr olsa gerek.

***

Asrımızın Siyavuşu Türklüğün başlayan yeni tarihinde vâki' hazin bir hadisenin yanıklı bir mersiyesidir. Muharrir, vak'aya iştirak eylemiş bir fert sıfatıyla ve etten, kandan ve asaptan halk olunmuş bir zî-hayat olmakla, hissiyât ve teessürâtına kapılabilir; fakat sâlifü'z-zikr şerait içerisinde, tesadüfî bir sâikle muayyen bir kasda matuf olmadan, o anda duyulan pek derin teessürâtı hikâye eden bu eserin samimiyeti elbette inkâr olunamaz. Mutasavver kusurların, işbu sebeple, nazar-ı müsamaha ile görülmesi rica olunur.

[3] Gizlendiğim zaman taşıdığım nâm-ı müsteâr.

Millî Azerbaycan Neşriyatı: Sayı: 3

İSTİKLAL MEFRÛKESİ VE GENÇLİK

Esbab-ı hezimetimize ait bir mütalaa
(Azerî gençler içtima'ında verilmiş bir konferans)

Neşre Hazırlayan: Sabahatin Çağın

Muharriri
RESULZADE MEHMET EMİN
Sabık Azerbaycan Şurâ-yı Millî Reisi

İstanbul - Âmedî Matbaası
1341-1925

İstiklal Mefkûresi ve Gençlik

Arkadaşlar,

Geçen seneki içtima'larımızı yaz tatilini geçirdikten sonra tekrar topla[nı]rken bu içtima'larımıza mutaazzıv bir şekil vermenin daha münasip olacağı hakkında bazı arkadaşların arzular beslediğini duydum. Buna "Azerbaycanlı Gençler İttifakı" adını verirsek, daha münasip olur diye düşünenler mevcut olduğunu da öğrendim. Ben buna bir kelime daha ilave etmeyi bilhassa elzem görürüm. Sade "Azerbaycan Gençleri" değil, "İstiklalci Azerbaycan Gençlik İttifakı" dersek daha sarih ifade etmiş oluruz, zannındayım.

Fakat "İstiklalci Azerbaycan Gençleri İttifakını"nın teşekkül ve taazzuvuna ait tafsilata girişmeden ve bu teklifin müzakere ve kabulünü, içtima'da hazır bulunan arkadaşların kendi kararlarına terki tabii bularak, ben müsaadenizle, bugün için üstüme aldığım musahabeyi "İstiklal Mefkûresi ve Gençlik" mevzuunun bir cephesine tahsis etmek isterim. Bir cephesine diyorum; çünkü takdir edeceğiniz veçhile bu mevzu çok büyük sahayı tutar ve gençliğin mefkûre karşısında mükellef olduğu çok mütenevvi vazifeleri ihata eder.

- I -

Ta baştan nazar-ı dikkatinizi bir şeye celp edeceğim. Azerbaycan'ımızda milliyetçilik fikrinin hayatı nispeten eski olsa da sözün sarih manasıyla istiklalcilik fikri çok yenidir. Hatta diyebilirim ki bugün istiklalciliklerinde şekk ve şüphe olmayan arkadaşlarımızın, hem yalnız genç arkadaşlarımızın değil, bazı yaşlı başlı arkadaşlarımızın bile istiklalcilikleri Azerbaycan istiklalinden daha gençtir. Yani onlar, 1918'de ilan olunan Azerbaycan istiklalini kendilerince muntazır mesut bir vak'a, hayallerinde özledikleri bir fikrin nihayet tahakkuk etmiş bir mahsulü değil, beklenmeyen bir vak'a gibi telakki eylemişler; emr-i vaki kabul etmek zaruretinde kalmışlardır. İtiraf eylemeliyiz ki müstakil Azerbaycan hükûmetini idare eden münevverlerimizden birçoğu bir gün gelip de millî bir hükûmet başında duracaklarını

düşünmüş değillerdi. Millî hükûmet ve istiklal mefkûresinden sarf-ı nazar, bizim nesil için yaşadığımız yerlere Azerbaycan denilmesi bile bir yenilikti. Bu isim dahi, istiklal mefkûresi gibi, emr-i vaki olduktan sonra herkesçe kabul edilmiş, yoksa, Türk Federalist Müsavat Fırkası'ndan gerek sağda ve gerek solda kalan fırkalar buna karşı, bu isme karşı, az mücadele etmemişlerdir.

Bizde milliyetperverlik hissiyatı iptida kendi hürriyet ve istiklalimizi ve hatta bütün Türklerin halâsını hedef kılmak suretiyle değil, müstakil ve yarım müstakil bir hâlde yaşayan diğer İslam ve Türk devletlerine karşı samimi hissiyat ve alaka göstermekle tezahür etmiş, siyasî temayüllerimiz birçok zaman bu hududu geçmemiştir.

Balkan Harbi esnasında Rusya'daki Türklüğü bürüyen cûşiş Azerbaycan talebeliğinin o zamanki faaliyeti, Kiev Kongresi,* Hilal-i Ahmer'e yardım, Müsavat Fırkası'nın Müslüman dünyasını halâs etmek niyetiyle teşekkülü, muallimlerin, talebelerin gönüllü olarak Türkiye cihetine gitmeleri bütün bunlar hep vaktiyle mahkûm İslav dünyasının Rusçuluğunu, Hindistan'ın halifeciliğini andırır bir nev' milliyetperverlikti. Bu milliyetperverlikte, şüphesiz ki kendini düşünmek yok değildi. Fakat bu düşünce şuurî değil, unsurî idi, enfüsî değil, afakîydi. Türkiye kuvvetli olursa, İran yaşarsa bizim de yaşayacağımız kendi kendine hissolunuyordu. Yoksa kendimize ait siyasî matlablarımız millî maarif ve millî mektepten öteye geçmiyordu.

Hatta milliyet mefhumu bile bizde, son zamanlara kadar, bütün sarahatiyle tebellür etmiş değildi. O zamanki hürriyet-perverlik en be-nâm mürşitleri, başta Ağaoğlu Ahmet Bey olduğu hâlde, İslamcılıkla Türkçülüğü çok da tefrik etmiyor, Türklük namına değil, Müslümanlık namına mücadele ediyorlardı. Topçubaşofların*, Reşit Kadıların* ve İsmail Bey Gasprinskilerin iştirakıyla Rusya Türklüğünde vücut bulan siyasî teşekkülün ismi *İttifak-ı Müslimîn** idi. Rus gazeteciliği 1918 senesine kadar Rus Türklüğünden değil, daima Rus Müslümanlığından bahsederdi. Millî hareketimizin ismi Panislamizm idi. Bu yalnız Rusların hatası değildi. Kendimiz de; "İslamiyet"i milliyet mefhumu yerinde kullanıyorduk. Bize verilen anket listelerinin "nasyonalite" cetveline "Müsülmanin"[1] diye yazıyorduk. *Açık Söz*'de* *"Müslüman tiyatrosu, Müslüman artisti, Müslüman sahnesi demek yanlıştır;*

[1] Müsülmanin: Rusça "Müslüman" (Naş.).

ancak Türk tiyatro, aktör ve sahnesi olabilir." dediğimiz zaman yalnız zamanın sansüründen değil, kendilerimizden de itiraz işitmiştik. "Millet-i İslam varken bu Türk de nereden çıktı?" diyenler az değildi. Hiç unutmam sonra Azerbaycan hükûmet-i milliyesinde pek mühim bir mevki tutan bir zat-ı muhterem, maruf zekâ ve dirayetine rağmen, *"İslamiyet ıstılahını atıp Türk ıstılahını alırsak, Türkiye ile irtibatımızı ne ile ispat ederiz?"* diye bütün ciddiyetiyle meseleyi münakaşa etmiş, ne manasız davada bulunduğunun farkına varmamıştı.

Rusya, idaresindeki Müslümanlara Türk dedirtmek şimdi kazanılmış bir davadır. Yalnız Türk kelimesi değil, Azerbaycan ismi de kazanılmıştır. Fakat bu ismin aleyhine dahi, işaret ettiğimiz veçhile az mücadele edilmemiştir. Vatanımızın bu ismi taşımak hakkının[2] olduğunu inkâr edenler yalnız İran milliyetçileri değildi. İranîlerden bir kısmı Bakû'da neşreyledikleri bir gazeteye *"Azerbaycan cüz-i lâ-yenfekk-i İran"*[3] unvanını vermişlerdi. Onlar bununla Bakû'nun, Gence vesairenin Azerbaycan ismini taşımak hakkının[4] olmadığını söylemek istemişlerdi ve yalnız bu kadarla kalmamış, Tahran matbuatı, bu hususta yeni teşekkül eden cumhuriyet ve bu ismin "mukassırı" bulunan Müsavat Fırkası'na karşı pek büyük bir sefer açmışlardı. Fakat bunu da haber verelim ki onların bu seferi Azerbaycan komünistleri ile İttihatçılarının seferinden sonra başlamıştır. İttihat[5] liderlerinden Ganizade Sultan Mecid* daha yirmi sene evvel yazdığı lügat kitabına *Istılah-ı Azerbaycan* adını vermişken "Azerbaycan muhtariyet ve istiklali"nin bu yerlerde mevzubahis olamayacağını müdafaa ediyordu. Onunca [ona göre] Azerbaycan ve Türklükten değil, "Rusya'da Müslümanlıktan" bahsetmeliydi. Yalnız İttihatçılarla komünistler değil, Azerbaycan sosyalistlerince de Azerbaycan istiklal ve muhtariyeti mevzubahis değildir. Maverâ-yı Kafkas Seyminin ilk içtima'ında siyasî fırkalar adına okunan beyannamelerde ne İttihatçılar ne de sosyalistler Azerbaycan taazzuvundan bahsetmemişlerdi. Yalnız Müsavat Fırkasının* beyannamesindeydi ki Seym Meclisi'nin müesses bir içtima olduğu kaydolunuyor ve bu müessesede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hükûmetlerinin daire-i salahiyeti ile müşterek

---

2 Metinde "hakkında" (Naş.).

3 "İran'ın ayrılamaz parçası Azerbaycan" (Naş.).

4 Metinde "hakkında" (Naş.).

5 İttihad: O dönemde Azerbaycan'daki partilerden biridir. (Naş).

federatif hükûmetin hukuk ve hududunun tayini lüzumu emniyetle ileri sürülmüştü.

Muhtariyet ve istiklalcilikteki bu kararsızlık yalnız bizde değil, o zamanki Kafkasya milletlerinin hepsinde vardı. Kendilerini Kafkasya demokrasisinin mürşidi mevki'inde gören Gürcüler dahi istiklalci değildiler. O zaman pek kuvvetli olan Menşevik Fırkası kendi federalistlerini sokak başlarında dövmeye kadar varıyor, Sosyalist Federalistlerinin "Muhtariyet ve Federasyon" şiarını büyük ihtilal işi için "muzır" buluyorlardı.

Tetkik ettiğimiz mevzu nokta-i nazarından siyasî istiklalcilik şiarı kendisinde müesses bir nazariye ve yaşanılmış bir hadise gibi tebellür etmiş değilse de Kafkasya'daki Türklüğün, millî, medenî, tarihî sebeplerle ve afakî birtakım âmillerin tesiriyle Rusya dâhilinde, merkezden kaçan kuvvetlerden olduğu malumdur. Bu sebeple Azerbaycan muhiti, içtimaî ve siyasî teşekkül ve inkişaf hasebiyle, komşulardan daha az ilerlemiş olmakla beraber, muhtariyet ve federasyon şiar ve mefkûrelerine onlardan daha ziyade meclub oluyordu. Bunun için garip değildir ki Kafkasya'da muhtariyet şiarını kongre hâlinde ilk defa ilan eden Azerbaycanlılar olmuştur. Böyleyken bile iyi hatırımdadır ki ilk Kafkasya Müslüman Kurultayı toplandığı zaman Rusya şekl-i idaresine ait takrirde "federasyon" prensibinin ilan edilip edilmemesi komisyonlarda ve kurultay müdirânı arasında epey düşünülmüştü. Rus demokrasisini ürkütmemek için bunun sükûtla geçiştirilmesi bile teklif olunmuştu ve yine çok iyi hatırlıyorum ki bu takriri, Tiflis, Azerbaycan'ın "hanlar ve beyler nüfuzundaki mürteci" temayülâtına çıkmıştı.

Seym'de Maverâ-yı Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılarak istiklalini ilan etmek lazım gelirken, Gürcistan lideri Noy Jordaniya, meselenin lüzumunu şöyle tedlil ediyor: *"Hristiyan Kafkasya'nın meyli Rusya'ya, Müslüman Kafkasya'nın da Türkiye'yedir. İki muhtelif tarafa mütemayil olan komşuları bir arada tutabilmek için Rusya'dan da Türkiye'den de kat'-ı rabıta ederek Maverâ-yı Kafkasya'nın istiklaline lüzum görüldü."* diyordu.

Maverâ-yı Kafkas istiklalinin ilanına Gürcüler istemeyerek teşebbüs ettiler. O zamanki Türk kumandanlığı bunu talep ediyor ve yardım için müracaat ettikleri Bolşevik Rusyası ise her nev' muavenetten imtina ediyordu. Başka çare kalmamıştı. Ne yapalım, müstakil oluyorduk.

Millî Azerbaycan Neşriyatı: Sayı: 4

RUSYA'DA SİYASÎ VAZİYET

**Bir mukaddime – İktisadî Buhran –
İçtimaî ve Siyasî Muvazene – Komünist Fırkasında İhtilaf –
Millî Mücadele ve İftirak Hareketi – Beynelmilel Vaziyet –
Rus Amelesi Ne Diyor? – Komünist Bürokrasisi ile Fırkası –
Bolşevikler Nasıl Sukut Edebilir? –
Muhtemel Hadisât Karşısında Millî Vazifeler**

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

Muharriri
RESULZADE MEHMET EMİN

İstanbul - Âmedî Matbaası
1926

BİR MUKADDİME

Son zamanlarda Rusya vaziyeti tekrar dikkatleri celp etmeye başladı. Avrupa ve Amerika gazetelerini haftalarla işgal eden fevkalade hadise ve vak'alardan bahseden kısmında bu şayialar oldukça mübalağalıdır. Fakat Rusya'nın bu bugünkü hâkimi bulunan Komünist Fırkası dâhilinde cereyan eden mücadele ve zümre çekişmelerine ait havadis, üzerinde durmaya layık derecede ciddi ve şayan-ı dikkattir. Şöyle ki aşağıda resmî vesikalar üzerine tahlil edeceğimiz bu mühim hadisenin Sovyet diktatörlüğü tarihinde çok mühim bir dönüm noktası teşkil ettiğinde, Rusya ahvaline vakıf müdekkikler ekseriyetle müttehittirler.

Komünist Fırkasını, başlıca olarak, iki mütehâsım fraksiyona bölen ve eski fırka emektarlarını yekdiğerine karşı koyan, bir taraftan gizli muhalefet tertibatını, diğer taraftan da şiddetli disiplin tatbikatı icap ettiren bu hadise, Rusya'nın maruz kaldığı iktisadî, siyasî, beynelmilel müşkülât ve buhranlarla meşruttur.

Elimizde mevcut malumat ve vesaik üzerine tasavvur edebildiğimiz bu ağır vaziyet içerisinde mefkûrevî müstenidâtından uzaklaşan ve hayata davet ettiği muhalif ruhlara karşı mücadelede zebun ve aciz kalan Bolşevik hâkimiyetin artık sonu teşkil eden bir devr-i ibtidasında olduğuna hükm edersek yanılmayız.

İktisadî Buhran

Komünist Fırkası'nı mukadder hatimesine yaklaştıran bu teşettüt ve inhitat devrini hakkıyla takdir edebilmek için siyasî her türlü hadiselerin zuhur ve inkişafında pek müessir bir rol oynayan unsurlardan bazılarını gözden geçirmek elzemdir. İşbu unsurlar meyanından birincisi, şüphesiz, Rusya'nın bulunduğu iktisadî vaziyettir.

"Askerî komünizm" tahribatına nispetle bir kolaylık devrini teşkil eden "Yeni İktisadî Siyaset" umdelerini tatbik etmekle komünist idaresi, kendine muhalif olan içtimaî zümreleri kısmen hayata davet etmekle beraber, aklınca, bu muhalif zümreleri kendi hâkimiyetinde tutacak hâkim mevkileri bizzat elinde bulundurmuştu ki bu da baş-

lıca büyük sanayi ile ecnebi ticaretin devlet inhisarında bulundurulmasından ibaret idi.

Beş seneden beri yapılan icraat Bolşevik hükûmetinin "Yeni İktisadî Siyaset"ten beklediği neticeyi vermiştir. Diktatörlük şu kadar korktuğu iktisadî buhran ile mali iflasın önüne geçememiş, hayatı biraz daha uzatmaya muvaffak olmakla beraber, Sovyet hükûmeti müzmin hastalığının mühlik arızasını teşkil eden iktisadî buhranla, tekrar karşı karşıya gelmiştir.

Şimdiki Rusya'da memleket sanayi'i üç kısma bölünmüştür: Devlet sanayi'i, kooperatif sanayi'i ve hususî ellerde bulunan sanayi. Devletin bizzat kendi tarafından idare olunan büyük sanayi istihsalâtı ile diğer iki nev' sanayi istihsalâtı arasındaki münasebeti gösteren erkam tetkik olunacak olursa, Sovyet hükûmetinin "hâkim zirve" diye telakki ettiği büyük sanayi'in kendisine pek de emin bir istinadgâh olmadığı görülür.

Sabık maliye komiseri Sakolnikof'un bir raporundan anlaşıldığına göre mecmu'u 7,6 milyar ruble teşkil eden sanayi mamulâtından 3,1 milyarı, takriben %41'i ufak sanayi hissesine aittir. Bundan devlet idaresinde olan ufak sanayi müesseselerinin hissesine 132,9 milyon (yani %4[1]) kooperatif idaresinde olan müesseselerin hissesine 240 milyon (yani %8) hususî ellerde olan müesseselerin hissesine de 2.635,9 milyon (yani %87) ruble isabet ediyormuş.

Görülüyor ki ekseriyetle ahalinin muhtaç olduğu zaruri mevaddı ihzar eden ufak sanayi mamulâtı sahasında hükûmet hususî müteşebbislerle rekabetten acizdir ve bu acizlik gittikçe artıyor. Çünkü büyük sanayi'e ait eskiden mevcut malzeme ya istimal veyahut tahrip edilmiş, bundan sonraki inkişafı için yeni makine ve malzemeye olan ihtiyacın teminine lazım olan sermaye de Bolşevik hazinesinde yoktur. Herhangi bir sanayi'in ihya ve inkişafı için zaruri bulunan müterakim servetten Bolşevik hükûmeti mahrumdur. Mezkûr Sakolnikof'un ifadesine göre köylerde mevcut müterakkim servet 250 milyon altın ruble miktarında iken bu teraküm Sovyet hükûmetinin istifade edebileceği bir şekilde değildir. Köylüler paralarını emniyet sandıklarına ve bankalara yatırmıyorlar. 1913 senesinde emniyet sandıklarında 500 milyon rublelik köylü yatırı (tevdî'âtı) vardı. Hâl-

[1] Kitabın sonunda "tashih" başlıklı açıklama ile bu rakamın 8 değil 4 olması gerektiği bildirilmiş, dizgi yanlışı düzeltilmiştir. (Naş.).

buki şimdi Sovyetler ittihadındaki emniyet sandıklarına verilen tevdî'ât 50 milyon rubleden fazla değildir. Ve bu miktar dâhilinde köylü tevdî'âtı kat'iyen yoktur.

Bu şerait dâhilinde iktisadî sisteminin mebnâsını teşkil eden büyük sanayi'in ihya ve inkişafı için lazım gelen sermayeyi, Sovyet hükûmeti ecnebi memleketlerde akdedeceği istikrazla bulacağı kredi tarıkıyla temin edebilirdi. Hâlbuki umdelerinden fedakârlık etmek suretiyle olsa da, o, bu parayı bugüne kadar bulamamış, bundan sonra bulacağına da ümit yoktur.

Büyük sanayi yalnız sermayesizlik yüzünden değil, idaresizlik yüzünden de derin bir buhran geçirmektedir. Mamulat hükûmete çok pahalıya mal oluyor. Dâhilî pazarın ihtiyacını ödeyecek miktardan çok az ve mahallî olduğundan, bu mamulat, bittabi köy istihsalâtının fiyatı üzerinde de aks-i tesir yapıyor. Memalik-i ecnebiyeye sevk için toplanılan erzak fiyatı cihan piyasasında rekabet edemeyecek bir şekilde yükseliyor. Mamulat ile mahsulat fiyatları arasında ma'kûsen mütenasip bir muvazenesizlik husul buluyor. Neticede *Pravda* gazetesinin aşağıda tasvir ettiği bir manzara karşısında kalıyoruz:

> "… Bir buçuk seneden beri zaman zaman şiddet peyda eden emti'a kıtlığı, mamulat ile mahsulat fiyatlarının bariz bir surette yek diğerinden uzaklaşması; ufak satış fiyatları ile toptan satış fiyatlarının biri diğeri ile mütenasip olmaması; ücretin tezâyüd meyli gösterdiği hâlde, sa'yin gittikçe müsmir olmayışı; vesait ve sermaye yok iken, ithal etmek ihtiyacının günden güne artması; işte nazar-ı dikkati ehemmiyetle celp eden meseleler silsilesi!.."

Mamulat ile mahsulatın emti'a teşkil eden kısmı arasındaki adem-i tenasüp, *Pravda*'ya göre, para tebâdülü için dahi büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Köylü, mahsulünün satışından hâsıl ettiği para mukabilinde muhtaç olduğu mamulatı bulamayınca, pazar parayla doluyor ve çervon rublenin [altın rublenin] alım kuvveti üzerinde şiddetli bir tazyik icra ediyor."[2]

---

[2] 202 numaralı *"Ekonomiçeskaya jızn"* gazetesinde münderiç erkama nazaran (V. Kruman imzalı makalede) 1926 senesindeki hükûmet tarafından tayin olunan erzak fiyatı ile sınâ'î emtianın pazardaki fiyatları mukayese edilirse Ukraynalı bir köylünün bir pud çavdar mukabilinde 23, bir pud buğday mukabilinde 31, bir pud

Kendilerini bu müşkül vaziyetten kurtarmak için Bolşevik iktisatçıları bir taraftan tasarruf politikasına geçiyor, "fazla" masrafları azaltıyor, amele miktarını tahdit ediyor, irtişâ ve sû'-i istimaller ile ciddi surette, kendi tabiriyle "vahşicesine" mübarezeye girişiyorlar; diğer taraftan da hariçten emti'a vürudunun ithalini men ve tahdit ediyorlar. Buna o dereceye kadar lüzum hissediyorlar ki siyaseten mümâşât etmek zaruretinde bulundukları Şark memleketlerine karşı bile katı tedbirler almaktan ve İran ile Türkiye pazarlarını "vahşice" ızrâr etmekten de çekinmiyorlar. Şöyle ki Bolşevik temayülâtı ile maruf bir Tahran gazetesi "Kendisine Şark milletlerinin hamisi ve halaskârı, diye süs veren" Sovyet hükûmetini, bu siyasetinden dolayı "İngiliz devletinden daha beter bir müstemlekeci" şeklinde görüyor ve yine bu yüzden Türkiye-Sovyetler İttihadı dostluğuna çok kıymet veren *Cumhuriyet* gazetesi "Türkiye ticaretine karşı gösterilen iktisadî Sovyet zulmünden" şiddetli bir lisanla bahsetmek zaruretinde kalıyor (*Cumhuriyet*, Numara: 816).

Ahiren "Sovyetler İttihâdı İktisat Şurâ-yı Âlisi"nin reisi müteveffa Derjinski "Meslekler İttihâdı Kongresi"nde "Sınâî inşaat ile iktisadî müşkülât" mevzu'unda bir nutuk irad eylemişti. Moskova'da münteşir *Raboçaya Gazeta*'nın rivayetine göre, Derjinski bu nutkunda sanayi'in duçar olduğu maliyesizlik felaketinden bahs eylemiş, hükûmetin "muvakkaten" bazı fabrikaları kapamak ve birçok ameleyi vazifeden ihraç etmek zaruretinde kaldığını söylemiştir. Aynı nutkun *Pravda* gazetesinde münderiç tafsilatından anlaşıldığına göre, Sovyet sanayi'i "inkişafının en yüksek imkânına gelmiş olduğu hâlde" memleketteki ihtiyacı tatmin edemiyor, emti'a buhranın önüne geçemiyor; çünkü köylünün son senelerde artan alım kuvvetine mukabil ekseriyle eskimiş makinelerle çalışmak mecburiyetinde kalan sanayi, bilhassa geniş ahali ihtiyacını ref' eden hafif sanayi fabrikaları, arzu olunan miktarda mamulat yetiştiremiyorlar. Makineler

arpa mukabilinde 16 kapik aldığı aşiâar olur. Bu rakamların muhtelif vilayetlere göre alacağı şekli ise ber vech-i âtî tespit edebiliriz:

Şimali Kafkasya'da çavdarın pudu 31 kapik, Volga boyunda buğdayın pudu 40, çavdarın pudu 24 kapik; Sibirya'da çavdar 25, buğday 38 kapik. Ale'l-umum söylemek lazımdır ki köylülerin hâl-i hazırda mahsullerine mukabil aldıkları fiyatın alım kuvveti muharebeden evvelki kuvvetinin üçte birini teşkil eder. [Pud: 16,4 kg. Eski bir Rus ağırlık ölçüsü. Naş.].

KAFKASYA TÜRKLERİ

Türk Yurdu 1928'deki Yazıları

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

KAFKASYA TÜRKLERİ[1]

I
TARİHE BİR BAKIŞ

1) Kafkasya haritasına bir nazar;
2) Türk unsurunun Kafkasya'da yerleşmesi;
3)Kafkasya ve Azerbaycan Türklerinin kavmî anâsırı;
4) Azerbaycan ve Türk Kafkasya'nın siyâsî mukadderatı;
5) Kafkasya'da Türk ve İslam hanlıkları

1) Kafkasya Haritasına Bir Nazar

Mevzuumuzu teşkil eden Kafkasya Türklerinin tarihî mukadderatlarını seyretmekten evvel, bunların hâl-i hazırda tuttukları coğrafî sahayı sathî de olsa, nazardan geçirmeliyiz. Bu maksatla kısa fakat zannımca, mahsus bir usule müracaat için müsaadenizi isterim:

Karşımda etnoğrafik bir harita duruyor. *Bu* "yetmiş iki" milleti ile meşhur ve eski muharrirlerce Babil Kulesi'ne benzetilen Kafkasya'nın haritasıdır.[2] Rengârenk boyaları ile âdeta şark halısını andıran bu levhada nazara çarpan hâkim renk sarı boyadır. Haritanın bilhassa şark ve cenup kısmını kaplayan bu renkle umumiyetle Müslüman milletler işaret edilmiştir.[3]

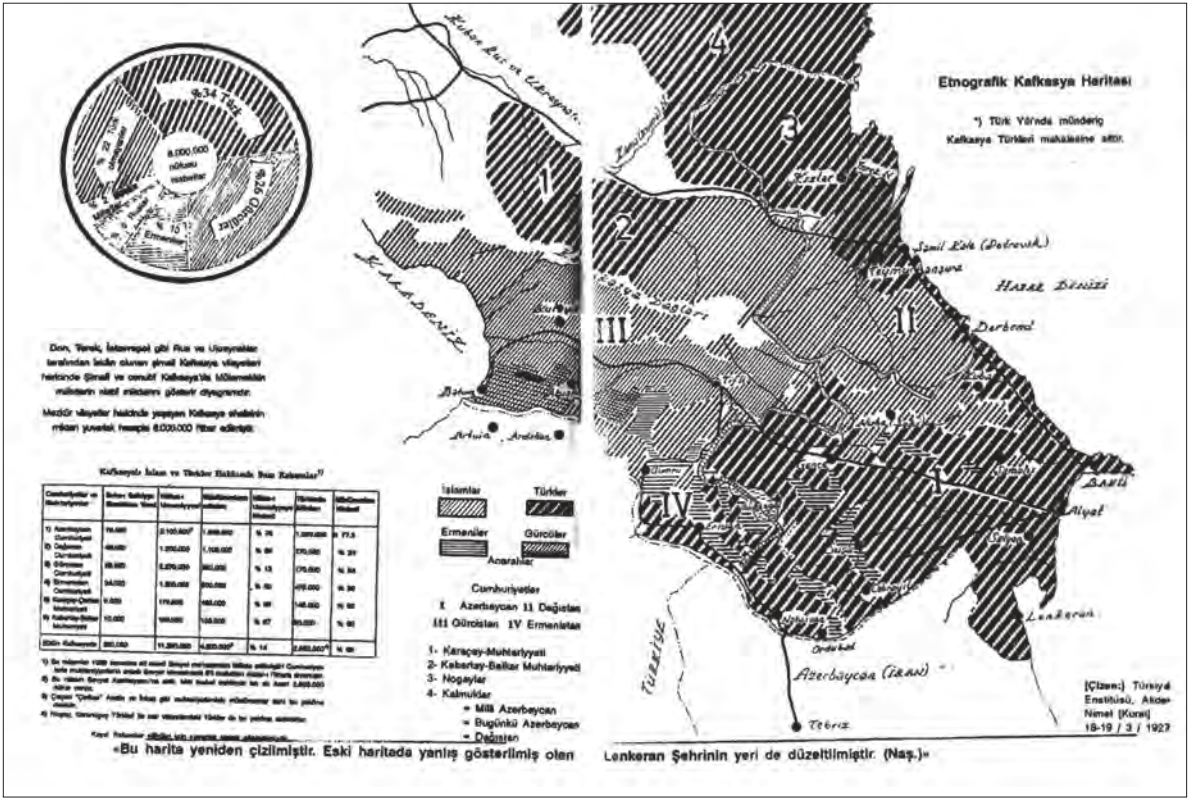
Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti ile Dağıstan Cumhuriyeti'ni teşkil eden, Hazar Denizi'ne bitişik Şarkî Kafkasya hemen tamamıyla sarıdır. Bu "sarılık"ı haritaca haiz olduğu manada değil, kavmî manada alırsak bile, seyredeceğimiz manzara üzerinde pek radikal

---

1 Yusuf Akçura 1928'de *Türk Yılı 1928* adıyla bir yıllık neşreder. Bu yıllıkta Türkiye Cumhuriyeti'nin yanı sıra dünyadaki diğer Türk topluluklarının genel durumlarını yansıtan çeşitli incelemeler yer almıştır. Bu yıllığın "Kafkasya Türkleri" ve "Dağıstan Cumhuriyeti" adlı bölümlerini (s. 474-552) Mehmed Emin Resulzade yazmıştır. Bu kısım daha önce de tarafımızdan *Kafkasya Türkleri* (İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1993) adıyla yayımlanmıştı. (Naş.).

2 "Rusya Coğrafya Cemiyeti" tarafından neşrolunmuştur.

3 Sözü edilen harita Akdes Nimet (Kurat) Bey tarafından yeniden çizilmiş ve *Türk Yılı 1928*'de yer almıştır. Bu haritanın orijinaline ve tarafımızdan yeni harflere aktarılan şekline, eserin sonunda değil de ilgili olduğu bu bölümde yer vermeyi uygun gördük. (Naş.).

Etnografik Kafkasya Haritası. *Türk Yılı*'nda münderiç Kafkasya Türkleri makalesine aittir.
[Haritanın sağ alt köşesinde. Çizen:] Türkiyat Enstitüsü, Akdes Nimet 18.III.1927.

Etnografik Kafkasya Haritası. [Latin Harfleriyle]. *Türk Yurdu*'nda münderiç Kafkasya Türkleri makalesine aittir.
[Çizen:] Türkiyat Enstitüsü Akdes Nimet 18.3.1927
[Bu harita yeniden çizilmiş ve Eski haritada yanlış gösterilmiş olan Lenkeran şehrinin yeri de düzeltilmiştir.]

bir tesir yapmaz. Şunu da ilave etmeliyiz ki *"sarı boya"* yalnız bu iki memleketi değil, Ermenistan ile Gürcistan'dan bir kısmını dahi boyadığı gibi, Terek nehrinden yukarı, Şimalî Kafkasya'nın da bir hissesini tutar.

Boyaların muhayyileye telkin ettiği hissî rakamların muhakemeye hitap eden belagati ile karşılaştıralım: Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yüksek silsileler şeklinde uzanan Kafkas dağları bu kıt'ayı "Şimalî Kafkas" ve "Maverâ-yı Kafkas" diye iki kısma bölüyor. Şimalî Kafkasya, mesaha-i sathiyece 166 verst murabba'dır. Burada, 1923 istatistikine göre, mecmu'u 5,5 milyon nüfus yaşamaktadır ki bundan takrîben 3.500.000 Rus ve Ukrayna Kazaklarına çıkıldıktan sonra mütebaki 2.000.000 Kafkasyalıdan takriben 600.000'i Türktür. Maverâ-yı Kafkasya'ya gelince 200 verst murabba'ı bir mesaha üzerinde yaşayan 5,7 milyon ahaliden 2,3 milyonu Türk, 1,9 milyonu Gürcü, 1,3 milyonu Ermeni, geride kalanı da Türk olmayan Müslüman milletlerle Rus ve sairedir. Şu 11,2 milyonluk Kafkasya nüfusundan, Şimalî Kafkasya'da Terek, Istavropol [Stavropol] ve Kuban vilayetlerinde kitle hâlinde yaşayan Rus ve Ukraynalıları (3.500.000) çıktıktan sonra, Kafkasya yerlisi olarak 7,7 milyon kalıyor ki bundan 4,8 milyonunu (%63) Müslümanlar, 2,9 milyonunu (%38) da Türkler teşkil ederler.[4]

Bugünkü siyasî taksimata göre, Kafkasya'daki Türk unsuru asıl kitle olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ni, kısmen de Dağıstan Cumhuriyeti'ni teşkil eylediğinden, şu makalede bilhassa bu iki teşekkül üzerinde duracağız.

Siyasî coğrafya nokta-i nazarından Azerbaycan "Maverâ-yı Kafkas"; Dağıstan Şimalî Kafkas hükûmetlerinden addolunurlarsa da Türk ırkının öteden beri yayılış sahasını teşkil eden Hazar sahillerindeki Şarkî Kafkasya kıt'ası, bu iki memleketi yekdiğerine sıkı surette bağlamaktadır.

Bu merbudiyyet, hem ırkî, hem de iktisadîdir. Gilan sahillerinden

[4] Buradaki rakamlar 1926 senesinde Leningrad'da neşrolunan resmî istatistikten alınmıştır. Suhulet olsun diye rakamlar yuvarlak olarak gösterilmiştir.
Türklerin bütün Kafkasya'daki Müslümanlara nisbeti %60'tır. Sade Mavera-yı Kafkasya'yı alacak olursak, millî zümrelerin adetçe nisbetleri takriben böyle olur: Müslümanlar %47; Hristiyanlar %53; Türkler %41; Gürcüler %31; Ermeniler %21; Rus, Alman, Yahudî, İranî ve saire %7.

MİLLİYET MESELESİNDE BOLŞEVİK NAZARİYATI İLE AMELİYATI*

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

1928

* "Milliyet Meselesinde Bolşevik Nazariyatı ile Ameliyatı" ve "Bolşeviklerin Şark Siyaseti" adlı makaleler, M. E. Resulzade'nin "riyaset-i tahririyesi altında" (editörlüğünde) yazılıp basılan "*Milliyet ve Bolşevizm*. Makaleler Mecmuası" (İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, 144 s.) adlı kitaptan buraya alınmıştır. Kitaptaki diğer makaleler de şunlardır: Mehmetzade Mirza Bala; Sovyet İstilası Altında Azerbaycan (s. 48-72); Aşenba, *Şimalî Kafkasya'da Bolşevikler: Ne Dediler, Ne Yaptılar?* (s. 73-101); David Şiraşidze, Gürcistan ve Sovyet Rusya (s. 102-132); Abdulkadir (F. S.) [Abdulkadir İnan], Bolşevik İstilası Altında Türkistan (s. 133-144).

I
Bolşevik Fırkası: Santralist ve Kozmopolit

Bolşevikler malum olduğu üzere, kendilerini ihtilalci sosyalizmin en sadakatli mümessili addederler. Mülkiyet, milliyet ve vatan gibi tarihî rabıta ve müesseselerle hesaplaşmak suretiyle mevcut hükûmet sistemini ıslah etmek taktiğini ihtiyar eden mutedil sosyalistler onlarca Marksizm'den i'tizâl etmiş mürtetlerdir. Bunun için de Lenin, diğer sosyalist fırkalarla karıştırılmasın diye kendi fırkasının ismini değiştirdi; Sosyal-Demokrat Bolşevik Fırkası yerine Komünist Bolşevik Fırkası dedi. Aynı zamanda Sosyalist Enternasyonaline mukabil teşkil ettiği enternasyonele de Komünist Enternasyonali namını verdi. Bu surette Lenin, bilhassa evvelki Marksizm'e rücû' etmesi dahi ahengini buluyor; Rusya Komünist Fırkası Marks ve Engels tarafından kaleme alınan Komünist Manifesti'ne rücû' ediyordu.

Sosyalistlerin umumen, ihtilalci sosyalistlerin ise hususen merkeziyetçi bir fikir sistemine malik oldukları malumdur. İhtilalci Amele Fırkasının mefkûresini taşıyan Komünisteler için bundan daha tabii bir sistem tasavvur olunamazdı. Komünist İhtilali Kapitalizmin inkişafı neticesinde husûle gelecek inhisarcı sanayi dâhilinde vücut bulacaktı. Amelenin kati hâkimiyetini temin için bi't-tabi cihan-şümul, iktisat ve sanayi inkişafına engel olan bütün mâniler ortadan kalkacak, milliyet, din ve vatan gibi hususiyetler fevkinde beynelmilel bir amele hâkimiyeti tesis edecektir.

Evet Lenin gerek Rusya Komünist Fırkasında ve gerek Üçüncü Enternasyonal'de âtiyen göreceğimiz veçhile, tesis ve tatbik ettiği şiddetli merkeziyetçilikle, demir disiplininin felsefesi Komünist Manifesti'ndeki "proletarya hâkimiyeti" tezine (davasına) istinat eder, Rusya'daki büyün Sosyalist fırkaları da dâhil olduğu hâlde, cihan ihtilal fırkaları meyanında Bolşevik Fırkası kadar merkeziyetçi ve hâkimiyetçi diğer bir fırka yoktur. O, yalnız sosyalist ve radikal fırkalarına değil monarşist ve muhafazakâr Rus fırkalarına nispetle de bu üstünlüğünü muhafaza eder.

Her santralist ve kozmopolit fırka gibi Bolşevik Fırkası da milliyet meselesinde menfi bir nokta-i nazar besler. Nitekim Rusya İhtilali

neticesinde meşhur olan yanlış bir şöhrete rağmen Lenin'in milliyet meselesinde beyan ettiği evvelki fikirleri, davamızı teyit ettiği gibi Bolşevik Fırkası'nın milliyet meselesinde bugünkü tatbikatı da bunu ispat eylemektedir.

Harb-i Umumî'den sonra bilhassa maruf olan ve meşhur Wilson prensiplerinde mevki-i mahsus tutan, milletlerin kendi mukadderatlarını halle salahiyet-dar oldukları şiarı Bolşevikler için hiçbir zaman hadd-i zâtında müspet bir kıymeti haiz olmamıştır. Onların nazarında bu şiar takip ettikleri maksat uğrunda kullandıkları silahlardan birisidir. Diğer tabirle bu mesele onlar için hiçbir zaman bir maksat değil, sade bir vasıta ve alet rolünü oynamıştır. 1913 senesinin sonlarında Lenin "millî hars şiarının burjuvalara mahsus bir şiar ve ekseriyetle mürteci ve klerikaller tarafından kullanılan bir yalan olduğunu" söylemiştir. Lenin, o senelerde ve ondan evvelki devirde ufak kültürlerin büyük kültürler tarafından temsil edilmesi keyfiyetine çok büyük kıymet veriyor ve bunu, "kapitalizmi sosyalizme tahvil eden âmillerin en mühimmi olarak" telakki ediyordu ve bu nokta-i nazardan Rusya'daki gayr-i Rusların kültürce Ruslaşmalarında çok büyük bir terakki eseri görüyordu. "Millî hars"a mukabil Lenin, "umumî cihan amele hareketi ve beynelmilel demokrasi harsı"nı koyuyordu. Bu nokta-i nazarla da o, Rusya'nın millî-mahallî muhtariyetler esası üzerine kurulu koşma cumhuriyetler (federasyon) şeklinde tesisinin şiddetle aleyhinde idi.[1] Malumdur ki Lenin, her zaman devlet teşekkülünde santralizm esasını tervîç eylemiş ve bu nokta-i nazarında Bolşevik ihtilalinin arifesine kadar ısrar etmiştir.

II
Milliyet Meselesi Bolşevikler İçin Gaye Değil Alettir

Her ne suretle olursa olsun, harpte yediği darbenin tesiri ile perişan olan Rusya'da, hâkimiyeti eline almak azmi ile harekete gelen Bolşevik fırkası pek realist olan reisi Lenin'in çevik bir hareketle öteden beri talim ettiği prensipleri, köylü meselesinde olduğu gibi, milliyet meselesinde değişti; Rusya milletleri ile Şark ve İslam dünyasına hitap eden beyannamelerinde Sovyet hükûmeti Rusya impa-

[1] "S. V." Numara 21-22.

ratorluğu dâhilinde yaşayan milletlerin Rusya'dan ayrılmak suretiyle de olsa, kendi mukadderatlarını bizzat tayine salahiyet-dar olduklarını ilan ediyordu.

Milletlerin tâbi' bulundukları bir devletten bile ayrılmaya haklı olduklarını ilan ederken, Bolşevikler, şüphesiz ki samimi değildiler. Onlar bu hakkı milletin tabiatında neş'et eden bir kıymet gibi telakki etmiyor; zamanın en müessir bir şiarı olan bu fikri kendi maksatlarına hizmet ettirmek için kurnaz bir manevra ile istifade ediyorlardı. 1917 senesinde Bolşevik Kongresi Lenin tarafından teklif olunan bu formülü "merama muvafık olursa" kaydı ile kabul etmişti. Yani demek istemiş ki: "Evet bir millet devletten ayrılmaya bile haklıdır. Yalnız bir şartla ki bu ayrılma merama muvafık olsun". Merama muvafık olan ayrılmanın takdiri ise Bolşevik Fırkasına aittir. Sonraları "bu takdirin" mikyası da tayin olundu: "Tayin-i mukadderat" hakkı bir milletin heyet-i umumiyesinde değil, ancak o milletin "proletarya" sınıfına tahsis olundu. Farzen Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti ile mukavele akd eyledikten ve istiklalini suret-i resmiyede tasdik ettikten sonra ordu sevk ederek bu memleketi istila çizmesi altında ezmekten çekinilmedi. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti de o suretle işgal edilmiştir. Bu işgal ve istilasını Sovyet hükûmeti tasnî' ettiği Gürcistan ve Azerbaycan "amele isyanları" ile tebri'e eder. Gürcistan veya Azerbaycan ameleleri güya "Sovyet Rusya'ya iltihak kararını verdiklerinden" bi't-tabi' Moskova Bolşevikleri, ilan ettikleri "milliyet", prensibini nakz etmeden bu memleketlere gelmişlerdir. Çünkü milletin mukadderatını tayine salahiyet-dar olan zümre onlarca ancak ameledir. Mevzubahis "amele isyanı"nın tasannu' eseri olup alelade "bir harp hud'ası"ndan başka bir şey olmadığından sarf-ı nazar, bu memleketlerde ne amelenin ahalinin ancak yüzde ikisini teşkil ettiği, ne de yerli unsurdan olmayıp ekseriyetle Rusya'dan gelme yabancı bir unsur olduğu da onlarca şayan-ı itina değildir. Çünkü "amele enternasyoneldir". Şu suretle görülüyor ki Lenin, bir eli ile bol keseden milletlere hukuk payladığı hâlde, diğer eli ile de payladığı bu "payı" pek hırsızca çalıyor; merkeziyetçi programından yaptığı fedakârlığı lastikli taktiği ile tazmin ediyor. 1917 senesinde ilan-ı istiklal eden Finlandiya'nın hudut hakkındaki metâlibini kabul eden Lenin, bu hududun şayan-ı kabul olmadığını söyleyenlere karşı "hudut hakkında pazarlık etmenin ancak zavallı burjuvalara has bir

itiyat" olduğunu kayd ve "Finlandiya'nın tekrar alınacağı arifesinde bulunduklarını" söylemekle arkadaşlarını teskin ediyordu. Aynı zamanda Finlandiya payitahtı Helsinkfors'ta mukim Bolşevik sefiri, beynel milel nezaket usulüne riayet etmeden "yalnız burjuva hâkimiyetini ilga eden millettir ki kendi mukadderatını hürriyet ve istiklal ile tayin edebilir" diyordu. 1918 senesinin ibtidasında Finlandiya'da Komünist ihtilali zuhur eyledi. Bolşevikler, teemmül etmeden Kızılordu'yu Finlandiya'ya gönderdiler. Fin reisicumhuru [Pehr Evind] Svinhufvud'un[2] protestosu ve Fin umur-ı dâhiliyesine adem-i müdahale talebine cevap olarak Sovyet Komiseri [Mikhail] Pokrovski diyordu ki "Finlandiya'da Sosyalist ihtilali başlamıştır. Rus hükûmeti takip ettiği prensipler namına bu ihtilale yardım etmek mecburiyetindedir. Kızılordu bunun için Finlandiya toprağına geçmiş, bundan sonra da icap ettikçe geçecektir."

Sekizinci Komünist Kongresinde şimdiki Stalin pozisyonunun mefkûrecisi bulunan Buharin ve onunla beraber Tomski "milletlerin kendi mukadderatlarını halle salahiyet-dar olup, isterlerse tâbi' bulundukları devletten ayrılabilirler" mealini taşıyan maddenin fırka programından tayyedilmesini talep eylemişlerdi. Çünkü demişlerdi; bu, sırf taktiğe taalluk eden şiarın bundan sonra fırka programında bulunmasının faydası yoktur. Bu madde ile artık teşekkül etmiş bulunan Sovyet hükûmetinin tamamiyeti tehdit olunuyor. Fakat Lenin, Rusya Sosyalist Federalist Sovyetler Cumhuriyeti için müspet kıymetini kaybeden bir maddenin harici siyaset nokta-i nazarından, hâlâ mühim bir kıymete malik olduğu mülahazasıyla maddenin ibkasını müdafaa eylemiş; Sovyetlerden ayrılmanın "amele nokta-i nazarından merama muvafık olmadığını" itiraf etmekle beraber bu şiarın muhâsım burjuva devletlerini parçalatmak maksadı nokta-i nazarından müspet bir rol oynayacağını ispat etmiştir. Milliyet şiar ve meselesi Bolşevikler için tâli bir meseledir. Bunun "amele meselesi" dedikleri fırkavî hâkimiyetin teminine yarar tâbi' bir mesele olduğu, Bolşeviklerde milliyet meselesinin nazariyecisi ve mütehassısı gibi tanınan Stalin tarafından defalarca izah olunmuştur. O, On İkinci Kongrede vuku bulan beyanatında "ayrılık hakkında Sovyetlere karşı tatbiki irtica, emperyalistlere karşı tatbiki ise inkılaptır" demiştir.

[2] P. E. Svindufvud 1917'den itibaren Fin senatosunun başkanı idi, ancak 1931'de devlet başkanı olmuştur. (Naş).

BOLŞEVİKLERİN ŞARK SİYASETİ

Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar

1928

I
Gösterişli Şiarlardan Biri

Bolşeviklerin "çok hevesle istifade ettikleri gösterişli şiarlar"dan birisi de işte bu "Şark siyaseti"dir. Bu siyasete onlar ekseriya koloni siyaseti dahi derler. Kolonilerde "millî istihlas" veyahut "millî istiklal" mücadelesini komünistler nasıl telakki ederler?

Millî istiklal uğrundaki mücadelesinde Rusya'daki hadisâttan azami surette istifade etmiş bir memlekette, şöyle bir sual vaz'ini zâid addedenler bulunacağını tahmin edebiliriz.

Fakat afakî birtakım hadisât neticesinde teessüs eden harç-ı âlem bir kanaate rağmen, kemal-i cesaretle dava ederiz ki "Sovyetler İttihadı" dâhilinde tatbik olunan "milliyet siyaseti"nde olduğu gibi, Bolşevizm "Şark siyaseti"nde dahi hileden âri değildir.

Lenin'in ve onunla beraber bugünkü Rusya diktatörü Stalin'in imzaları ile vaktiyle bütün İslam dünyasına, ale'l-umum bütün Şark milletlerine hitaben neşrolunan beyannameleri hatırlıyoruz. Bu beyannamelerden neş'et ederek Türkiye, Afganistan, İran vesaire gibi şark millet ve devletleriyle akdolunan muahedeleri de unutmuyoruz. Bu muahedelerde Kızıl Rus hükûmeti cömert davranmış, ilan ettiği bu kesin prensiplere hakikaten de sadık kalmış gibi bir vaziyet almıştır. Çar devrinden kalma, Rusya'nın bu memleketler üzerindeki muhayyel haysiyet[inden], bütün hukuk ve imtiyazlardan sarf-ı nazar edilmiş, hatta Rusya'nın bu memleketlerden alacağı bütün borçları ilğâ etmekle beraber, buralarda mevcut bilcümle imtiyazlarla Rusya'ya ait mâlî ve hukukî şu'ûndan bile vazgeçilmiştir. Bu bir vak'adır. Vak'aları inkâra kalkacak kadar inatçı münekkitlerden değiliz. Fakat lüzumunda işimize gelen bir vak'adan azami surette istifade etmek maksadı ile onu bir dereceye kadar idealize etmek, amelî siyaset nokta-i nazarından, faydalı olsa da, bu metodu vak'aları olduğu gibi görmek hassesini bozacak kadar ilerletmek dahi zararlıdır.

Rus La Fonten'i meşhur [İvan] Krilof'un "kullanmadığımızı hediye ederiz" diye bir mısra'ı vardır. Bolşeviklerin Şark memleketleri hakkındaki "cömert"likleri de bu nev'idendir. Kullanmadıklarını hediye ediyorlar. Sâlifü'z-zikr memleketlerle akdolunan muhadenet muahedelerinde cömertçe terk olunan "hakları" başka türlü "müdafaa" zaten mümkün değildi. Sovyet Rusya, bir darb-ı mesel mucibince "dökülmüş pekmezi feda ediyordu". Bundan maada şarktaki bu "semahat" garptaki "garet"le de hem ahenk idi. Rusya'nın milyarlara bâliğ olup da Avrupalılara te'diye etmek mecburiyetinde olduğu borçlarını ve yine milyarlara diğer ecnebi imtiyazlarını lağv ile ecnebi sermaye ve mâlî müesseselerini zapt eden bir hükûmet birkaç yüz milyonu bile bulmayan şarktaki menâfi'inden, meydana attığı davanın mantıki kuvvetini temin için, elbette sarf-ı nazar etmeliydi. Bu maddeten kazançlı, tatbikatça amelî, siyaseten şerefli olduğu gibi propaganda nokta-i nazarından da parlak bir manevra idi.

Manevra idi diyoruz, çünkü manevra olmayıp da Sovyet hükûmetinin şarktaki komşuları ile dostluğu hakiki ve her türlü istismar iştihasından ari hakikat-perverane bir esasa istinat etmiş olsaydı, o zaman biz, aradaki siyasî, mühadenet ve muvaffakiyete rağmen, şark milletleri ile Sovyet arasında senelerce devam eden ve hâlâ da bir türlü halledilemeyen iktisadî ihtilaflarla ticarî mübarezelere şahit olmazdık. Bu mücadele Türkiye'de pek o kadar mahsus olmaz. Çünkü burası öteden beri beynelmilel mübadele nokta-i nazarından, gerek ithalat gerek ihracatında olsun Rusya'ya muhtaç değildir. Öyleyken dahi, şark milletlerinden siyaseten en çok anlaşmış bulunduğu bu memleketle bile Moskova hükûmeti, iktisadî ve ticarî münasebâtını ancak geçen sene tanzim edebildi. Hâlbuki İran böyle değildir. İran iktisadiyâtı Rusya pazarına merbuttur. Harpten evvel İran ithalat ve ihracatının heman nısfından fazlası Rusya hesabını icra olunuyordu. Coğrafi mevki'i itibarıyla İran üzerindeki müstesna vaziyetten bilâ-istifade Sovyet ticaret-i ecnebiyesi İran'ı âdeta köle hâline getirmiş, bu "dost memleketi", hiçbir düşmanın yapamayacağı bir şekilde istismar eylemiştir. Ecnebi ticarette tatbik ettiği devlet inhisar sistemi yüzünden şimalî İran'ın yegâne bâyi'i bulunan kızıl Rusya rakipsiz alıcının tasavvuru kabil bulunan her türlü ihtikâr ve muamele kötülüğünü icradan zerre kader fârig olmamıştır. İş o yere gelmiştir ki vaktiyle Bolşevik inkılabını idealize eden tarakki-perver İran ticaret burjuva-

zisi başta olmak üzere şimalî İran'ın en mühim ticaret merkezleri Rusya'ya karşı aylarla devam eden boykotaj hareketini teşkil etmişlerdir. İran efkâr-ı umumiyesi sade, tayin ettikleri sabit fiyatlarla İran istihsalâtını en ağır şeraitle istismar eden muhtelif nam ve unvanlardaki Sovyet şirketleri ve her türlü iktisat müesseseleri tarafından icra olunan tazyiklerden değil, İran ile Sovyet Rusya arasında o yüksek umdeleri muhtevi olarak akdolunan siyasî, muhadenet muahedelerindeki maddelerin de fahiş surette nakz edildiğinden çok acı bir lisanla şikâyet etmektedir. Nim-resmi "İran" gazetesinden başlayarak en ufak vilayet gazetelerine varıncaya kadar bütün İran matbuatını senelerce işgal eden bu mevzu[1] hakkında muhtasar da olsa bir fikir verebilmek için Key İstvan'ın bu babda neşrettiği müdellel risalesinde 26 Şubat 1926'da mün'akid Moskova muhadenet muahedenamesinin Ruslar tarafından nakz edilen maddelerini buraya naklediyoruz:

> "Mezkûr muahede-namenin 3'üncü maddesine rağmen -Key İstvan anlatıyor- İranlılar Etrek nehrinin suyundan istifade edemedikleri gibi Firuze karyesi (ki burada meşhur Firuze taşı istihsal olunur) de İran'a verilmiştir. 10'uncu maddeye binaen Pehlevi (sabık Enzeli) limanı İran'a teslim olunmalıydı. (Bu liman Çarlık Rusyası tarafından inşa olunmuştur. İmtiyazı şah hükûmetinden alınmıştı). Hâlbuki bugüne kadar teslim edilmemiştir. 11'inci madde mucibince İran sularında Rusya harp sefineleri duramaz; hâlbuki imparatorluk devrine ait harp sefineleri şimdi de yalnız isimlerini tağyir ile Pehlevi limanında dolaşıyor ve ufak İran gemilerini kontrol ediyorlar.
>
> İran devleti tarafından satın alınan küçük bir geminin Rusya tarıkı ile (Volga nehri ile) Hazar'a inmesine bile Rusya tarafından mümânaat olunmuştur. 14'cü maddeye rağmen Şilat namı ile maruf Pehlevi limanı civarındaki maruf sayd-ı mahi tesisatını zapt ile senede altı milyon liralık serveti Sovyet Rusya tarafından gasp edilmiştir. (Şilat sayd-ı mahi imtiyazı vaktiyle Çar Rusyası'nın elde ettiği imtiyazlardan olup Bolşevikler tarafından sözde İran'a iade edilmiş olunan müesseselerdendir. 19'uncu madde Bolşevikler tarafından keyfî surette tefsir olunarak rüsumâtta yeni tarifenin değil 1903'te Çar memurları tarafından münhasıran Rusya lehine olarak tanzim olunan tarifenin tatbiki üzerinden ısrar olunuyor. 20'nci maddeye rağmen İran emtiasına transit hakkı verilmiyor."

[1] Metinde "ضوع". (Naş.).

Bunlardan maada Reşt mebusu İran ticaretinin Rusya dâhilinde duçar olduğu tecavüz ve mezalimden ve İran'da tatbik olunan ticaret politikasından dahi ayrıca bahsediyor ki bu da başka bir destandır.

II
Millî İstiklal Hareketleri ve Bolşevizm

Millî istiklal hareketi, malum olduğu üzere, sınıflar fevkinde bir harekettir. Bu hareket milletin müşterek menafi'ini ecnebi bir istila veya istismara karşı müdafaa eder. Hâlis bir komünist nazarında menfaatleri müşterek bir millet kitlesi yoktur. Bugünkü cemiyetler onların nazarında birer kapitalist cemiyetlerden ibarettir. Bu mülahaza ile de cemiyetler birer vahdet teşkil etmekten uzaktırlar. Vâhid bir cemiyet yoktur. Yalnız biri diğeri ile mütehâsım ve daima mücadele hâlinde bulunan sınıflar vardır. Bu nokta-i nazardan bakılırsa bir komünist mahkûm ve müstemleke milletlerin de olsa bile, millî vahdet ve millî menfaat namına cidal açamaz. Bu muhakeme ile de evvelki Bolşevikler evvelki Marksizme sadık kalarak proletarya sınıfının kozmopolit olduğunu iddia eylemiş, amelenin vatanı yoktur, diye müstemlekeyi istismar eden emperyalizm milliyetçiliği ile müstemleke ve nim müstemleke hâlinde bulunan Şark memleketlerinin halas ve istiklaline çalışan milliyetçilik arasında nazarî olarak, fark görmek istememişlerdir. Her milletin kendi mukadderatını halle salahiyet-dar olması şiarının da bunlarca mugayir-i ihtilal bir gerileme eseri olduğu malumdur.

Fakat amelî bir ihtilalci olan Lenin köylü meselesinde olduğu gibi, millî istihlas ve istiklal hareketlerine münasebet meselesinde de tedbirli davranmış; faaliyete geçeceği sonki devirlerde mahkûm milletlerdeki millî millî istiklal cereyanına ustaca yanaşarak, onları kullanmak yolunu keşfeylemiş ve bu hususta o güne kadar Bolşevik nazariyâtçılarınca meçhul bir hatt-ı hareket çizmiştir. Bu hatt-ı harekete göre:

> "İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika gibi memleketlerde millî vahdet, yani sınıflar arasındaki iştirak noktaları çoktan kendi devrini yaşamıştır. Burada afaki olarak umum milleti alakadar eden meseleler yoktur. Bunun için de bu gibi memleketlerde millî vahdeti pat-

DEMOKRASİNİN GELECEĞİ*

Neşre Hazırlayan: Sabahattin Çağın

1928

* M. E. Resulzade'nin *"İhtilalci Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği"* (İstanbul, 1928) adlı kitabında üç ayrı makalesi vardır. Bunlardan *"İhtilalci Sosyalizmin İflası"* ve *"Milliyet Mebde'inin Avrupa'da Galebesi"* adlı makaleleri önce *Yeni Kafkasya* dergisinde tefrika edilmiş sonra "Demokrasinin Geleceği" makalesi de eklenerek kitap hâlinde basılmıştır. İlk iki makale tarafımızdan yayımlanan, M. E. Resulzade'nin *Yeni Kafkasya Yazıları* (Ankara, TTK, 2017) adlı eserde hâliyle bulunduğundan buraya alınmamıştır. *Demokrasinin Geleceği* ise önce *Azerî Türk* dergisinin birinci sayısından itiberen tefrika edilmiş sonra sözü edilen kitabın 31-70. sayfalarında yer almıştır. (Naş.).

I
Meselenin Vaz'ı

Harb-i Umumî'den sonra cihan tarihinin seyrinde müessir en büyük âmillerden birisi, şüphesiz, bütün kuvvet ve ehemmiyetiyle tarih sahnesine gelen Şark milliyetperverliğidir. Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere, Şark'taki milliyetperverliğin –diğer tabirle– millî istiklal uğrunda cereyan eden muazzam hareketin hakiki mahiyeti, gözettiği gaye itibarıyla, demokratiktir. Hâkimiyet-i milliye, cumhuriyet ve istiklal şiarları ile müteharrik bulunan bu hareket, şüphe yoktur ki bir demokrasi hareketidir.

Evet, Şark demokrasileşiyor. Bu demokrasileşmenin cereyanında memleketimiz Azerbaycan'ın rolünü burada ayrıca tayine ihtiyaç görmüyorum. Şu kadarını kaydetmeliyiz ki yedi-sekiz seneden beri müstevlî düşmana karşı gayr-i müsavî şerait dâhilinde devam ettirilen kanlı mücadele iade-i istiklale müteveccih bir dava, aynı zamanda, demokrasi uğrunda bir mücadeledir.

Demokrasi herhangi beşerî bir cemiyetin idaresine mahsus bir sistemin adıdır. Bu ismin bilhassa siyasî idareye alem olduğu da malumdur. Demokrasi sisteminin ârâ-yı umumiyeye müstenid bir halk idaresinden ibaret olduğu da hepinizce malumdur. Bu halk idaresinin ne gibi temsilî meclisler ve müesseseler tarafından idare olunduğu ve ne gibi hukukî umdeler ve içtimaî hürriyetler manzumesine istinat eylediğini burada tafsil edecek değiliz. Demokrasi şuunâtının neden ibaret olduğu, az çok, hepimizce malumdur, diye düşünüyorum. Mevzumuz da "Demokrasi nedir?" değil, "Demokrasinin Geleceği"dir.

Fakat "Demokrasinin geleceği ile neden meşgul oluyoruz? Bu mücerret mesele ile iştigalin faydası nedir?" diye sorulabilir. Bizce bu mevzu bizim için mücerret ve nazarî bir mesele değildir. Bilakis, bu, bizim için çok mühim ve aktüel bir mevzudur. Neden diye sorabilirsiniz. Çünkü demokrasi mefkûresini biz, Şarklılar, malum olduğu üzere Garp'tan alıyoruz; daha sahih tabirle, muasır medeniyet dünyasından ahz ediyoruz. Fakat Şark demokrasi sistemini öyle

bir zamanda tatbike başlıyor ki bu sistem, asıl vatanı olan Avrupa ile Amerika'da "büyük cihan demokrasileri" namı ile maruf muasır memleketlerde (İngiltere, Amerika ve Fransa) epey tenkidâta maruz kalmıştır. Muasır medeniyetin ufûlünden, Avrupa'nın iflasından, demokrasinin inhilal ve inkırazından bâhis ne kadar eserler neşrolunmuştur. Komünistler soldan, faşistler de sağdan demokrasiyi "mühlik" tenkidâta hedef ittihaz ederek, birer nev' diktatörlük ihdas eylemiş; biri demokrasi sisteminin "yalan" diğeri de "zaaf"tan ibaret olduğunu iddia etmişlerdir. Demokrasi, alenî ve amansız düşmanlarını her ne kadar Rusya ile İtalya gibi demokrasi ananesi yok veyahut çok zayıf memleketlerde bulmuşsa da ananevî demokrasi memleketlerinde dahi, o, muhtelif cephelerden tenkide maruz kalmıştır. Radikal düşünür maruf demokratlardan birçoğu demokrasinin, düşmanları tarafından dava olunan iflasını değilse bile şiddetli bir buhran ve hastalık geçirmekte olduğunu itiraf etmişlerdir.

Harb-i Umumî'nin cihan iktisadiyatı ile beynelmilel münasebatı üzerinde icra ettiği tahribat galip, mağlup ve hatta bî-taraf memleketlerin siyasî, iktisadî ve içtimaî bünyeleri üzerinde az tahribat yapmamıştır. Bu tahribat ve sarsıntılar neticesinde meydana halli müşkül birçok mu'dil meseleler atılmıştır ki bu meselelerin hallinde demokrasi usulü ile idare olunan memleketler az müşkülâta uğramamış ve az sarsıntı geçirmemişlerdir. Bu müşkülât ve sarsıntılar hâlâ halledilememiştir. Demokrasi taraftarı münekkitlerin buhran, muhaliflerin ise iflas diye tarif ettikleri bu halin mahiyetini anlamak, yeni demokrasileşmeye başlayan bizim için elbette zaruridir. Zaruridir, çünkü biz bilmeliyiz, acaba, demokrasiyi tesis etmekle modası geçmiş bir sistemi mi kabul ediyoruz? Yahut buhranda olan bir sistemi kabul etmekle ne dereceye kadar ihtiyat ve basiretle hareket ediyoruz? Riskimiz nedir? Bu buhran, ihtiyarlık neticesinde gelen bir ölüm sekerâtı mıdır? Yoksa büyümek kaziyesinde görülen bir buluğ hastalığı mıdır?

Bütün bu suallere cevap vermek için demokrasinin geleceği olup olmadığını öğrenmek bizim için elzemdir. Bunun içindir ki "Demokrasinin Geleceği" mevzuu biz Şarklılar için yalnız nazarî değil, ilmî bir kıymete dahi maliktir.

II
Demokrasinin Felsefî Mahiyeti

Demokrasinin geleceği olup olmadığını takip edebilmek için onun ne mahiyette bir müessese olup, ne yolda inkişaf ettiğini tahkik etmemiz lazımdır. Bu inkişafın seyrini (dinamiğini) bilmeden bittabi onun ne gibi bir intihaya namzet olduğunu kestirmek de müşkül olur.

Malum olduğu üzere demokrasiyi teşkil eden üç mühim esas vardır. Bunlardan birincisi hürriyet, ikincisi müsavat, üçüncüsü de hâkimiyet-i milliye esaslarıdır. Demokrasi bu üç esasın terkibinden hâsıl olma bir manzumedir. Bu esasları birer birer tahlil ve onların demokrasideki rollerini tetkik edelim:

Evvela hürriyet prensibini alalım: Bu, şüphesiz demokrasiyi terkip eden unsurlardan en mühimidir. Fakat böyle olmakla beraber, kendi kendine demokrasiyi teşkil edemez, hatta hürriyet prensibi ilk defa olarak bugün hepimizin alışkın olduğumuz gibi, hür-endiş zevat tarafından değil, İngiliz kiliselerinden müstakil mezhepler tarafından ileriye sürülmüştür.

Müsavat fikri de ilk zuhurunda bugün bizim anladığımız manada zuhur etmemiştir. Müsavat fikrini, ilk defa olarak, hükûmet-i mutlaka taraftarları ileriye çekmişlerdir. Kralın hâkimiyetini temin ve krallığa merkeziyet verdirmek için hükûmet-i mutlaka taraftarları müsavat prensibini feodaliteye karşı müdafaa eylemişlerdir. Devlet işlerinin yalnız feodallere has bir iş olmayıp, kanun nazarında, bütün vatandaşların müsavî bir hakka malik olmasını tervic eylemişlerdir. Sonra hukuk-ı tabiiye taraftarları bu fikri daha ziyade derinleştirmiş, insanların bittabi müsavî olması fikrini yapmışlardır.

Hâkimiyet-i milliye fikri dahi, ilk defa olarak, demokrasinin bugün en bî-aman düşmanı olan Cizvit papazları tarafından müdafaa olunmuştur. Bunlar dünyevî hükûmetlere ve hükümdarlara karşı mücadelelerinde halku'n-nâsa istinat etmek maksadı ile bir zaman hâkimiyet-i milliye esasını müdafaa etmişlerdir. Fakat sonra bu fikir, aynı zamanda yalnız kralların istibdatına karşı değil, papalık şuûn ve meratibine karşı dahi çevrilince iş değişmiş, hâkimiyet-i milliyeciler tekfire uğramışlardır.

Hürriyeti mutlak surette alır ve bunu yalnız mücerret hürriyet prensibi nokta-i nazarından, mantık icabı, sonuna kadar götürürsek, iş demokrasi dairesinden çıkar, bir taraftan anarşiye, diğer taraftan da monarşiye kadar gider. Bir hükümdarın keyfî surette idaresi dahi monarkın mutlak bir hürriyeti ile meşruttur. Nitekim her türlü devlet ve icbar aleyhinde bulunan anarşistler de ferdin hürriyetini mutlak surette müdafaa ederler.

Müsavat prensibinin mutlak ve mücerret surette tatbiki dahi bizi maksada isâl edemez. Müsavatın mutlak surette tatbiki, hürriyet mefhumu ile bir tezat teşkil eder. Siyasî hukukta müsavat mümkün, iktisadî faaliyet hususunda müsavat kâbil-i tasavvur olsa da şahsiyetlerdeki hususiyetlerin manen aynı derece-i tesâvide görülmesi caiz değildir. Bütün hususiyetleri aynı tazyik altında ezen "müsavat" hakiki hürriyet ve ferdî zekâyı ezen bir âfet olur.

Hâkimiyet-i milliye prensibi dahi suret-i mutlakada tatbik olunamaz. Suret-i mutlakada tatbik olunacak hâkimiyet-i milliye hürriyet-i şahsiye prensibi ile koyu bir tezat teşkil eder. Bu, kolektif namına icra olunan bir cebr ve istibdattan ibaret olur ki bir fert namına icra olunan istibdattan pek de farklı olmaz; Rusya misalinde olduğu gibi.

Görüyoruz ki bu üç esastan herhangisi yalnız başına alınırsa demokrasiyi teşkil edemiyor. Demokrasi, bu, hatt-ı zatında müstakil olan üç prensip arasında terkip yapıldığı zaman hâsıl olur. "Demokrasi mefkûresi hâkimiyet-i milliye esası üzerinde hürriyet ve müsavat mefhumlarının terkibinden ibarettir." Bu formülü ilk defa veren zat Russo'dur. Russo'ya göre hürriyetsiz müsavat olmadığı gibi, müsavatsız hürriyet de yoktur ve bu iki mefhumun te'lîfi yalnız bütün camianın ve camiaya dâhil bulunan her ferdin bizzat idare edilmesi ile hâsıl olur.

III
Demokrasi Mefhumunun Seyr ve Tekâmülü

Burada bir şeyi de kaydetmeliyiz: İçtimaî müessese ve mefhumların kâffesinde olduğu gibi, hürriyet, müsavat ve hâkimiyet-i milliye mefhumlarında da daimî bir istikrar yoktur. Bu mefhumlar zaman geçtikçe değişiyor, ifadeleri başkalaşıyor. Bunlar değiştikçe bittabi

DİZİN

(Şahıs, kitap, dergi ve gazete isimleri)

A

Abbas Mirza (Kaçar sülalesinden velihat prens) 64
Abbas Sıhhat (şair) 384
Abbasağa (Tebrizli fedai) 66, 70
Abbaskulu Ağa (şair, âlim) 268, 274, 378, 380, 382
Abdullah Şaik (şair) 384
Abdürrahim Talıbzade Bak: Talibov Abdürrahim
Abilov, İbrahim Bak: Ebilov
Abutalibov, Ramiz (Azerbaycanlı diplomat, araştırmacı) 42
Açıksöz (gazete, Bakû)
Adam Smith 480
Adil Han (Azerbaycan hariciye nazır muavini) 405
Adler [Alfred] 490, 496
Adudü'l-Mülk (Ali Rıza Han. İran'da saltanat naibi) 66
Afşın (Abbasi komutanı) 357
Ağa Mehemmed (İran şahı) 366
Ağa Mehemmed Şah Kaçar (A. Hakverdili'nin eseri) 367, 380
Ağalarov Ferhad Bey (Subay, İstiklal şehidi) 240
Ağamalıoğlu, Samed Ağa (Azerbaycan İcraiye Komitesi reisi)
Ağamalıyeva, N. 28
Ağaoğlu, Ahmet (hukukçu, gazeteci, düşünür) 15, 17, 21, 24, 143, 173, 175, 180, 302, 382, 404
Ağayev, Hasan Bey (Azerbaycanlı siyasetçi), 215, 382, 408
Ahicanov Müseyyib (İstiklal şehidi) 241
Ahmed Şah (İran şahı) 66
Ahmedzade Yakup Bey (Yüzbaşı, İstiklal şehidi) 240
Ahmet Cevad (şair) 271
Ahsitan (Şirvan şahı) 362
Ahter (Farsça gazete, İstanbul) 68, 112
Ahudzade Cafer Bey (Subay, İstiklal şehidi) 240
Ahundzâde Abdülhalık (Doktor) 380
Ahundzade Murtaza Bey (İstiklal şehidi) 241
Ahundzade, M. F. (Azerbaycanlı yazar, düşünür) 142, 378
Akçura, Yusuf 21, 351
Akpınar, Yavuz 12, 22, 26, 47, 49-50, 129, 319, 437, 457
Akuşeli Ali Hacı (Dağıstanlı komitacı) 428-429
Akünal, Ahmet Kemal (şair, gazeteci) 382
Alâülmülk (İran Dersaadet sefiri) 111
Aldanmış Yıldızlar (M. F. Ahundzade'nin eseri) 380
Alışanlı, Ş.(tenkitçi) 28
Ali Ahmetoğlu (M. E. Resulzade'nin takma adı) 248
Alihanov (Dağıstanlı mücahit) 430
Alizade Mirza Ağa (Azerbaycanlı aktör) 380
Alizade Naki Bey (Kaymakam, İstiklal şehidi) 240
Altın Destan (Ziya Gökalp'in eseri) 271
Amazasp (Ermeni komitacı) 165
Anablı (komedyen) 384

Anefvski (Bolşevik bürokrat) 223
Arablı (trajediyen) 384
Arşın Mal Alan (operet, Ü. Hacıbeyli'nini eseri) 142-143, 384-385
Arthur Twining Hadley 500
Arwidsson [Adolf Ivar, Fin milliyetçisi] 312
Âsâr-ı Dağıstan (Elkadarlı Hasan Efendi'nin eseri) 432
Aslan, Betül 28, 38
Aslı ve Kerem (opera, Ü. Hacıbeyli'nini eseri) 139, 142, 360, 384
Asrımızın Siyavuş'u (M. E. Resulzade'nin eseri) 11, 249-251, 253, 266, 269, 273, 283, 287
Assar Tebrizî (şair) 74
Astraumov [Ostraumov, Nikolay] (misyoner şarkiyatçı) 214
Asur Kralı Esarhaddon (M. E. Resulzade'nin tercüme eseri) 23
Âşık Garib (halk hikayesi) 75
Âşık Garip (opera, Ü. Hacıbeyli'nini eseri) 139, 142, 268, 360
Atabey, Mirza Aliasgar Han (İran sadrazamı) 70
Atatürk, Gazi Mustafa Kemal 197, 290, 296, 468
Atropat (Midiya satrapı) 394
Auszra [Şafak] (gazete, Ragnit) 314
Avetisov (Ermeni komitacı) 165
Avrupa Meselesi ve Onun Halli (Edward Filene'nin eseri) 493
Axundov, Nazim (araştırmacı) 28
Aynüddevle (İran sadrazamı) 63, 65, 125
Azak Bey (Nuha belediyesi reisi, (İstiklal şehidi) 241
Azer [Resulzade] (M. E. Resulzade'nin oğlu) 35
Azerbaycan (gazete, Bakû) 49
Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti (M. E. Resulzade'nin eseri) 11, 13
Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920 (G. Şükürov ve V. Qafarov'un eseri) 32
Azerbaycan Cümhuriyyeti (1918-1920) (kollektif eser, Bakû) 27
Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri (Firidun Bey Köçerli'nin eseri) 423
Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi (H. Baykara'nın eseri) 15
Azerbaycan Tarihi (Reşid Bey İsmailof'un eseri) 392
Azerbaycan Tarihi 1918-1920 (Cemil Hasanlı'nın kitabı) 32
Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti Ensiklopediyası (kollektif eser, Bakû) 27
Azerbaycan, (dergi, Ankara) 50
Azerbaycan'da Bolşevik İstilası Altında Millî Gelişim (M. E. Resulzade'nin eseri) 11
Azerbaycan'ın Teşekkülünde Müsavat (M. E. Resulzade'nin eseri) 33
Azerbaycanda Dövri Metbuat (N. Axundov'un eseri) 28
Azerbaycan'ın Teşekkülü (A. M. Topçubaşı'nın eseri, İstanbul) 168
Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918) (V. İmanov'in eseri) 32
Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve İbrahim Ebilov 1918-1923 (B. Aslan'ın kitabı) 38
Azerbeidjan (M. E. Resulzade'nin eseri) 43
Azerî (M. E. Resulzade'nin Yeni Kafkasya'daki takma adı) 39
Azerî Edebiyatı (M. E. Resulzade'nin Türk Ansiklopedisi'ne yazdığı madde) 11, 47
Azerî Edebiyatına Ait Tedkikler (M. F. Köprülü'nün eseri) 377
Azerî Türk (dergi, İstanbul) 11, 473
Azertekin, Ali (gazeteci, yazar) 23, 44

B

Babek (Hurremî) 357
Badyan 342
Bağır Han (Azerbaycanlı mücahitlerin komutanı) 19, 67, 71, 77
Bahaeddin Şakir (Dr., Türkiyeli siyasetçi)212
Bakinski Raboçi (Rusça gazete, Bakû) 160, 227
Balayev, Aydın (Azerbaycanlı bilim adamı) 16, 24-25, 41, 43-45
Baldwin [Stanley] 341
Barçov (Bolşevik siyasetçi) 223
Barigov (Bolşevik siyasetçi) 223
Barthold (Rus Doğubilimci) 361, 394
Bayazıd [Yıldırım] 363
Baykara, Hüseyin (Azerbaycanlı hukukçu, araştırmacı) 15, 17
Bazanoviç [Dr. Seimas Jonas Basanavicius] 309
Béla Kun (Macar sosyalist) 212
Bele, İbrahim Refet (Türk general) 37-38
Belenkin 329
Berke Han (Altın Ordu hanı) 358
Beyzavî 93
Biçerahov (Rus kumandanı) 175-176, 179, 404, 428-429
Bigi (veya Bigiyev), Musa Carullah (Tatar fikir adamı) 36
Bilatti, Balo 44
Binbir Hikâye Masalları 384
Bir Defa Sonbaharda (M. E. Resulzade'nin tercüme eseri) 23
Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları (M. E. Resulzade'nin eseri) 11, 16, 33, 37
Bir Vatandan Bir Vatana (Ö. Özcan'ın eseri) 41, 47-48
Bireuberjenski 429
Birgen, Muhittin (Gazeteci) 41
Bolşevik (gazete, Bakû) 206
Bolşevik (Pravda gazetesinin eki) 467
Bolşevik İstilası Altında Türkistan (A. İnan'ın makalesi) 437
Bolşeviklerin Şark Siyaseti (M. E. Resulzade'nin eseri) 437
Börteçine (efsanevi kurt) 272-273
Briyukov(Bolşevik bürokrat) 223
Broida 443
Browne, Edward (İngiliz oryantalist) 87
Buharin (Bolşevik siyasetçi) 220, 327, 442, 464-466, 468-469, 471
Bükreyev (Bolşevik bürokrat) 223
Büyük Petro (Deli Petro, Rus çarı) 93, 146, 365-366
Büyük Türk Lügati (Hüseyin Kazım Kadri Bey'in eseri) 23

C

Castrén [Matthias, Fin milliyetçisi] 313
Celaleddin El-Hüseynî (Hablü'l-metin gazetesinin sahibi) 111
Celaleddin Harezmî 362
Celayev, Miralay (İstiklal şehidi) 240
Cemal Çavuş [Paşa] veya Yusuf Cemal Bey (İstiklal şehidi) 241
Cemaleddin Efganî22, 107
Cemşid (İran şahı) 92, 294
Cengiz Han 58, 363
Cevad Han (Gence hanı) 206, 367-368
Charles Gide (Fransız ekonomist) 449
Clemenceau (Fransız siyasetçi) 230
Corci Zeydan (tarihçi) 384
Cumbur, Müjgan (kütüphaneci) 48
Cumhuriyet (gazete, İstanbul) 324
Cüneyd (Erdebil şeyhi) 364

Ç

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı (M. E. Resulzade'nin eseri) 43
Çağın, Sabahattin 22, 53, 86, 104
Çan Zulin [Zhang Zuolin] 341
Çaparidze, P. (Bolşevik siyasetçi) 18
Çaykin (Bolşevik siyasetçi) 223
Çelebi Han (Şeki hanı) 366-367
Çemenzeminli, Yusufbek Vezirov (siyasetçi, yazar) 190
Çhenkeli (Gürcü Siyasetçi) 167-168, 393
Çiçerin [Georgi Vasilyeviç] (Bolşevik Hariciye komiseri) 195, 211, 415, 469
Çiçiyanov. Bak: Sisianov
Çinçadze (Gürcü siyasetçi) 219-220
Çobanzade [Bekir Sıtkı] (Kırımlı Türkolog) 433
Çubar (Ukraynalı siyasetçi) 338
Çurayev (Bolşevik ihtilalci) 291

D

Dağılan Tifak (A. Hakverdili'nin eseri) 380
Dağıstan (Samurski'nin eseri) 430
Dağıstan Fukarası (Türkçe gazete, Teymurhanşura) 433
Dahhak (Efsanevî İran hükümdarı) 92, 293-294
Dahîl (Güney Azerbaycanlı şair) 79
Dalga (Ahmet Cevad'ın kitabı) 173
Darablı (komedyen) 384
Das Problem Azerbeidschen (M. E. Resulzade'nin eseri) 43
Davet-Goç (gazete, Bakû) 15
David Şiraşidze (Gürcü siyasetçi) 437
Dede Korkut (kitap) 360
Demirci Gave (Firdevsi'nin eserinde anlatılan efsane ve kahramanı) 92, 294
Demokrasi ve Mesail-i İktisadiye (Arthur Twining Hadley'in eseri) 500
Denikin (Beyaz Rus generali) 184, 186-187, 192, 195-196, 283, 411-412, 429
Derbendname (anonim eser) 267
Derjinski (Sovyetler siyasetçi) 324-325
Devlet ve İhtilal (Lenin'in eseri) 449
Dilhas, Mirliva Murad Geray (İstiklal şehidi 240
Dilin Belâsı (N. Nerimanov'un eseri) 380
Dilsûz (şair) 76
Dirilik (dergi, Bakû) 26, 28
Dni (Rusça gazete, Berlin) 42
Dranitsin (Komünist hukukçu) 444
Dünya (gazete, İstanbul) 11, 16, 33, 37

E

Ebilov veya Abilov, İbrahim (Azerbaycan Ankara sefiri) 38, 185, 407
Ebu'l-Kasım Han Nâsirü'l-mülk (İran'da saltanat naibi) 66
Ebü'l-Huda (İstanbul'da şeyh) 109
Edebiyyat ve İncesen'et (gazete, Bakû) 35
Edelson (Bolşevik siyasetçi) 223
Edward Filene (Fransız iş adamı) 493
Efendiyev, Sultan Mecid (Azerebaycanlı Bolşevik siyasetçi) 16, 18
Efrasiyab 254-257, 259-261, 263-264, 270, 286
Ekinçi (gazete, Bakû) 143, 183, 381-382, 423
Ekonomiçeskaya jızn (gazete, Moskova) 323
El Şairleri (Selman Mümtaz'ın eseri) 423
Eliyev, İ. (tarihçi) 28
Emel (Dergi, İstanbul) 45
Eminü's-Sultan (İran sadrazamı) 121

Emir Boğa (Abbasi komutanı) 357
Emmoğlu, Haydar Han (Güney Azerbaycanlı komitacı) 19, 33
Engels 439
Enver Paşa 32, 172
Erturun, Aslan 32
Esadullah Şemsi (Azerbaycanlı milyoner) 386
Estonya Hikâyeleri (Jannsen'in eseri) 313
Eşref (Türk mizah şairi) 88
Evhedi-i Merağaî (şair) 74
Evliya Çelebi 360
Eyştat (Bolşevik bürokrat) 223
Ezizbeyov, Meşhedi (Bolşevik siyasetçi) 16

F

Faust (Goethe'nin eseri) 258-259
Felekî (şair) 268, 378
Ferengis (Efrasiyab'ın kızı) 254, 257, 261, 271, 283, 286-287, 292
Ferhad ve Şirin (halk hikayesi) 139
Feridun (İran şahı) 92, 294
Ferruh Yesar (Şirvan şahı) 363
Ferverdin (gazete, Urmiye) 80
Feryâd (gazete, Urmiye) 80
Fethali Şah (İran şahı) 64
Fethi Bey (?) (Miralay Reşad Çiğiltepe?) 296
Fettahov İbrahim Bey (subay, istiklal şehidi) 240
Feylekos (Rum kayseri) 262
Firdevs-i İlhamât (A.M. Hadi'nin eseri) 382
Firdevsî 75, 94, 139, 142, 249, 253-255, 258, 262, 264, 266, 274-276, 282-285, 289
Firidun Köçerli (Öğretmen, yazar) 241, 423
Firuzabadî (ilahiyatçı, dilci) 93
Ford (Amerikalı iş adamı) 275, 489
François Lenormant (Fransız arkeolog) 267
Freze [Aleksandr Aleksandroviç] (genel vali) 310
Frossard [Ludovic-Oscar] (Fransız komünist) 451
Fukara Füyüzatı (mecmua, Bakû) 214
Fur (Hindistan padişahı) 275
Fuzûlî 140, 336, 377, 383-384
Füyuzat (dergi, Bakû) 15, 17, 144

G

Galile 293, 296
Ganizade Sultan Mecid (gazeteci, yazar, muallim, dilci) 303, 379-380
Gaspıralı, İsmail 26-27, 30
Gazali 93
Gazi Molla (Dağıstanlı mücahit) 368
Gazi Mustafa Kemal Paşa Bak: Atatürk
Gegeçkori (Gürcü siyasetçi) 167
General Areşof (General, Ermeni komitacı) 163
Gersivez (Efrasiyab'ın kardeşi) 254-255, 259-260, 283-284, 286
Gerv (Şehname'de bir şahıs) 261, 287
Giolitti [Giovanni, İtalyan siyasetçi] 493
Giv (İran bahadırı) 254
Goethe (Alman şair) 258
Gorki, Maksim 23
Guliyev [Mustafa] (Maarif komiseri) 421
Gustave Le Bon 494
Gülistan-ı İrem (Abbaskulu Ağa'nın eseri) 274, 378, 380
Gürcistan ve Sovyet Rusya (D. Şiraşidze'nin eseri) 437

H

H. K. (?) 44
Habîbî (şair) 377
Hablü'l-metin (Farsça gazete, Kalküta) 111-112, 124
Hacaloğlu, Yücel (Türkçü aydın) 50
Hacı Çelebi Han (Şeki hanı) 367
Hacı Kara (M. F. Ahundzade'nin eseri) 379
Hacı Mirza Ağası (İran'da sadrazam) 63
Hacı Mirza Mehmed Kerim Ağa (Azerbaycanlı din adamı) 387
Hacı Zeynelabidin Bak: Tağıyev
Molla Ali Ekber (M. E. Resulzade'nin babası) 14
Hacı Molla Ruhullah Ahund (Azerbaycanlı din adamı) 387
Hacıağa (komedyen) 384
Hacıbeyli veya Hacıbeyov, Üzeyir (bestekâr, müzikolog) 47, 147, 287, 384, 424
Hacıbeyli, Ceyhun (Azerbaycanlı siyasetçi ve gazeteci) 37-38, 180
Hacinski Mehdi (Azerbaycanlı siyasetçi) 16, 31, 175, 211, 386, 413
Hacinski, Mehemmed Hasan (Azerbaycanlı siyasetçi) 31, 180, 201
Hadi, Abdüsselimzade Mehemmed (şair) 140, 382
Hafız 75, 81, 139, 142, 284-285
Hakanî-i Şirvanî (şair) 74
Hakverdili, veya Hakverdiyev, Abdürrahim Bey (Azerbaycanlı yazar) 142, 379
Halhalî, Mehemmed Bağır (Güney Azerbaycanlı şair) 77
Halil [Menteşe] (Osmanlı Adliye Nazırı) 169, 401
Halil Paşa (Osmanlı generali) 203
Halilov (general) 429
Halk (gazete, İstanbul) 11, 41
Hamdullah Kazvini (şair, yazar) 395
Hamza Bey (Dağıstanlı mücahit) 368
Hanbudagov (Azerbaycanlı komünist) 418
Hasan Bey (Azerbaycan Meclis-i Mebusan reis-i sanisi) 215, 408
Hasan Bey Bak: Zerdabî
Hasan Efendi (Elkadarlı) (Dağıstan ulemasından) 73, 432
Hasan Sabbah 296
Hasangulu Han Nevvab (Güney Azerbaycanlı siyasetçi) 19
Hasanlı, Cemil (tarihçi, siyasetçi) 32
Hasmemmedli, Halil (Azerbaycanlı siyasetçi) 31
Haşim Bey [Vezirof] (Gazeteci) 384
Hataî (Şah İsmail) 268, 377
Hatemi, Sefegi (tarihçi) 21
Hatib Tebrizî (şair) 74
Havas acenteliği (beynelmilel haber ajansı) 334
Hayat (gazete, Bakû) 17, 144, 382, 498
Hayat-ı Milel (Rusça gazete, Moskova) 200
Hazan, Miralay (istiklal şehidi) 240
Heredot (Yunan tarihçi) 355
Herkül (mitolojik şahsiyet) 275
Herriot [Édouard] (Fransız siyasetçi) 342
Hilal Münşi (gazeteci, mücahit) 44
Hivyelov (Ukraynalı siyasetçi) 337
Homer (Yunan şairi) 94
Hondkaryan, A. (Dni gazetesi muharriri) 42
Hoyski, Fethali Han (Azerbaycanlı siyasetçi) 30-31, 169, 205
Hubert [Bourgin] (Fransız sosyolog) 498, 500
Hudaverdiyev, Hodeş (Yüzbaşı, istiklal şehidi) 240
Hudiyev (Bakû valisi, istiklal şehidi) 241
Hülagû 358, 363
Hümmet [Himmet] (gazete, Bakû) 15-16
Hürmüzd 258

Hüseyin, (Hz. Hüseyn) 296
Hüseyin Cahit (Yalçın, gazeteci) 500
Hüseyin Cavid (şair) 140, 142, 271, 383-384
Hüseyin Kazım Kadri (dilci alim) 23
Hüseyinzade Ali Bak: Turan
Hüseynov [Mirze Davut] (Azerbaycanlı siyasetçi) 290
Hüseynov, Şirmemmed (Azerbaycanlı bilim adamı) 17, 18, 22, 30

I

Iago (Shakespeare'nin Othello eserinde bir karakter) 259
Istılah-ı Azerbaycan (Ganizade Sultan Mecid'in eseri) 303

İ

İbn-i Hacib 93
İbn-i Sina 93, 109
İbrahim (peygamber) 293
İbrahim Ağa (Seym'in temsilcisi) 163
İbrahim Tahir Musa (şair) 382
İbrahimov, Abdürreşid (Reşid Kadı), 302
İbrahimov, Aydın (Azerbaycanlı bilim adamı) 12
İbsen 424
İctihad (dergi, İstanbul) 23
İdilli, Ayaz İshakî (Tatar yazarı, siyasetçi) 44-45
İgnatiyev (Rus sefiri) 105
İhtilalci Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği (M. E. Resulzade'nin eseri) 473
İhtiyar Baba (Maeterlinck'in eseri) 285
İkbal (gazete, Bakû) 27, 384
İktisat Haberleri (mecmua) 423
İlyada (Homer'in eseri) 254
İmamkulu Mirza (Kaçar prensi) 57
İmanov, Vugar (Azerbaycanlı araştırmacı) 32
İnan, Abdulkadir (bilim adamı) 437
İrakli (Gürcistan kralı) 367
İran (yarı resmi gazete, Tahran?) 461
İran Türkleri (M. E. Resulzade'nin eseri) 11, 20-22
İran'a Tarihî ve Coğrafî Bir Nazar (Barthold'un eseri) 394
İran'da Yangın Var! (Şair Eşref'in eseri) 88
İran-ı Nev [Nov] (İran Demokrat Partisi'nin yayın organı gazete, Tahran) 19-21, 73
İrşad (gazete, Bakû) 15, 17, 144, 382
İskender-i Kebir [Büyük İskender] 262
İskhakov, Salavat (tarihçi) 12
İsmail Han Savletü'd-devle (Kaşkaî ilinin reisi) 58
İstiklâl (gazete, Bakû) 33, 421
İstiklal (gazete, Berlin) 43
İstiklal Mefkûresi ve Gençlik (M. E. Resulzade'nin eseri) 11, 41, 301
İtkin (Bolşevik bürokrat) 223
İzvestiya (Rusça gazete, Moskova) 334

J

Jakob Hurt (Estonyalı âlim) 313
Jannsen [Johann Voldemar] (papaz) 313-314
Jordaniya, Noy (Gürcü siyasetçi) 43, 304

K

Kabartay Kutsef (Dağıstanlı siyasetçi) 429
Kabulzade İslam Bey (Öğretmen, istiklal şehidi) 241
Kaçak Kanber (İstiklal şehidi) 241

Kaçaznuni (Taşnaksütyun Fırkası'nın lideri, Ermenistan reisi) 305
Kadın-Ana (M. E. Resulzade'nin tercüme eseri) 23
Kafkas Problemiyle İlgili Olarak Pan-Turanizm Hakkında (M. E. Resulzade'nin eseri) 42
Kafkasya Türkleri (M. E. Resulzade'nin eseri) 10-11

Kaganoviç (Ukraynalı siyasetçi) 336-337
Kalacef, Miralay Kalacef (İstiklal şehidi) 240
Kalevala (Fin destanı) 312
Kalevipoter (Fin destanı) 313
Kalinin [Mihail] (Rusya Şuralar reisi) 17
Kamenef veya Kamenov (Bolşevik siyasetçi) 220, 329
Kâmran Mirza (İranlı asker, siyasetçi) 116
Kanun (Mirza Melkûm Han'ın eseri) 109
Kanunî Sultan Süleyman 138
Kara Sungur (Selçuklu emiri) 362
Karabeyov, Dr. Karabey (Azerbaycanlı siyasetçi) 185
Karaca, Ahmet (gazetci) 27
Karanlıkta Işıklar (M. E. Resulzade'nin eseri) 18
Karayef (Karayev), Ali Haydar Karayef (Bolşevik mebus) 200, 290, 338, 407
Kardaş Edebiyatlar (dergi, Erzurum) 86, 104
Kardaş Kömeği (mecmua, Bakû) 28, 144-145, 385
Kardeşev, Arslan Bey (Ahrar Fırkası reisi) 185
Kasım Envar Serabî (şair) 74
Kasımzade Kasım Bey (İstiklal şehidi) 241
Kaspi (Rusça gazete, Bakû) 15, 143, 161, 184, 195-196
Katran Tebrizî (şair) 74
Kautsky [Karl] (Alman siyasetçi) 470
Kavsî (şair) 140
Kavtaradze (Gürcü siyasetçi) 220
Kaytabaşı, Mirliva Hamid Bey (İstiklal şehidi) 240
Kazan Han 58, 363
Kâzım Mirza Kaçar (İstiklal şehidi) 240
Kâzımzade, Abbaskulu (Azerbaycanlı siyasetçi) 16, 25, 33-35
Kerem ile Aslı (halk hikayesi) 75
Kerenski, Aleksandr (Rus siyasetçi) 42, 156-158, 390
Kerim Han Zend (İran hâkimi) 122
Keşkül (gazete, Tiflis) 143, 381
Key İstvan (İranlı siyasetçi) 461
Keyhüsrev (Siyavuş'un oğlu) 263, 267
Keykavus (Siyavuş'un babası) 254-256, 264
Khelejani, Ahmad Hesamipour (tarihçi) 12
Kırım Yollarında Bir Ömür Hatıralar (M. Ülküsal'ın eseri) 45
Kırımal, Edige (Kırımlı milliyetçi mücahit) 44
Kırımer, Cafer Seydahmet (Kırımlı siyaseetçi) 45
Killigil, Nuri Paşa (Kaskas İslam Ordusu Kumandanı) 168, 171, 174-175, 182, 188, 192, 401, 403-404, 430
Kirmanî, Mirza Ağa (İranlı inkılapçı aydın) 69-70, 95, 106-107, 109-111
Kirov (Azerbaycan Komünist Fırkası kâtib-i umumisi) 223
Kitab-ı Ahmed veya Sefine-i Tâlibî (Talibzade Abdürrahim Bey'in eseri) 69, 112-113
Kitaygorodski (sosyalist siyasetçi) 467, 471
Koden Miralay (Rus, istiklal kurbanı) 240
Kommünist (Türkçe gazete, Bakû) 223, 417, 423
Konstantinoviç (Yüzbaşı, Leh, istiklal kurbanı) 240
Kotnievşin (Ukraynalı siyasetçi) 337

Köprülüzâde Mehmet Fuat 377
Köroğlu (halk hikayesi kahramanı) 75, 137, 139, 268, 360
Krasin (Sovyet siyasetçi) 342
Kreutzwald [Friedrich] (Finlandiyalı folklorist) 313
Krilof [İvan] (Rus şair) 460
Krilov (Bakû Heyet-i İcraiye Reisi) 223
Kristof Kolomb 275
Kruman V., (Sovyet gazeteci) 323
Kudsî (şair) 382
Kumrî (Derbedli şair) 79
Kurat, Akdes Nimet (tarihçi) 351
Kurtuluş (dergi, Berlin) 43-44
Kurviç (Sovyet hukukçu) 448
Kutluk, Mirza Bala Mehmetzade

L

La'lî, (Tebrizli şair)76
Larionov (Bolşevik siyasetçi) 223
Laşeviç (Rus siyasetçi) 329
Latife [Resulzade] (M. E. Resulzade'nin kızı) 35
Lenin 157, 159-160, 196, 211, 214, 218, 220, 230, 283, 326, 329-331, 339, 390-391, 415, 439-442, 449, 451, 453, 459, 462-463, 465-466
Léon Duguit 497, 500
Lermantov (Rus edibi) 142
Levandovski [Mikhail] (Rus generali) 291
Levend, Agâh Sırrı (Edebiyat tarihçisi) 47
Leyli ve Mecnûn (Fuzûlî'nin eseri) 384
Leyli-Mecnûn (opera Ü. Hacıbeyli'nini eseri) 142
Lloyd George (İngiliz siyasetçi) 487
Lönnrot [Elias] (Finlandiyalı folklorist) 313

M

M. E. [Resulzade'nin imzası] 41
M. E. Yalvaçoğlu (M. E. Resulzade'nin *Ulus* gazetesindeki takma adı) 47
Maarif ve Edebiyat (*Maarif ve Medeniyyet* olmalı, mecmua, Bakû) 423
MacDonald [Ramsey] (İngiliz Amele Fırkası lideri) 341
MacKenzie King (Amerikalı sosyolog) 487
Magerovski (Bolşevik profesörü) 444
Maharadze (Gürcü siyasetçi) 219-220
Mahmud Nedim [Paşa] (Osmanlı sadrazamı) 105
Mahmudbeyov, Habibbey (Öğretmen) 14
Mahmudov, Yaqub (tarihçi) 27
Mahmut [Nedim Soydan] (Siirt mebusu) 467
Makayev, Miralay (Gürcü, (İstiklal kurbanı) 240
Mamikonyan (Ermeni isyancı) 356
Mamulia, Giorgi (Gürcü tarihçi) 42
Maqsudov, F. (tarihçi) 28
Marc Sanye (Fransız siyasetçi) 499
Marks 439
Marr (Prof., tarihçi, arkeolog) 395
Maurice Maeterlinck (Belçikalı şair) 285
Medvedev (Sovyet siyasetçi) 330-331
Mehdi (kurtarıcı. mesih) 295-296
Mehdizade, Mülazım (İstiklal şehidi) 240
Mehemmed Ali (İran şahı) 62, 65, 70-72, 78, 111-112, 121-122
Mehemmed Ali Sabit Tebrizî (şair) 78
Mehemmed Emin Resulzade (Aydın Balayev'in eseri) 18-19, 30
Mehemmed Hasan Baharlı (araştırmacı, yazar) 423
Mehemmed Kerim Han (Kaşkaî mebusu) 85

Mehemmed Tahir Bey (Tebrizli, gazeteci) 68, 112
Mehemmed Yusuf Bey (Azerbaycanlı siyasetçi) 408
Mehmed Ali Paşa [Kavalalı] 232-233
Mehmet Emin [Yurdakul] 271
Mehmet Emin Resulzade Ensiklopediyası (Nesiman Yakuplu'nunu eseri) 19
Mehmet Emin Resulzade Hayatı ve Şahsiyeti (Sabahattin Şimşir'in kitabı) 41
Mehmet Emin Resûlzâde'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri, (S. Şimşir'in kitabı) 15
Mehmet İzzet Bey 498
Mehmetzade, Mirza Bala 27, 37, 437
Mehseti Gencei 74
Melikşah (Selçuklu sultanı) 362
Melkûm, Bak: Mirza Melkûm Han
Memmedguluzade, Celil (gazeteci, yazar)17, 379, 381
Memmedov, Heyrulla 14
Memmedova, Firuze (M. E. Resulzade'nin torunu) 35
Mende, Gerhard von (Alman bilim adamı) 46
Meroving [Merovenj] (Fransız hanedanı) 450
Meşhedi İbad (operet kahramanı) 287
Metin, Celal (tarihçi) 21
Midivani (Gürcü siyasetçi) 219-220
Mihen-i Yevmiyye, (Farsça gazete, Tahran) 20
Mihmandarlı, Samed Bey (General, Azerbaycan Harbiye Nazırı) 409
Mikado (Japon imparatoru) 450
Mikoyan (Ermeni Bolşevik siyasetçi) 291
Milliyet (gazete, İstanbul) 468
Milliyet ve Bolşevizm (Makaleler Mecmuası) 41, 437
Milyukof (Rus siyasetçi) 346
Mir Yakup, Seyyid Mehdizade (Azerbaycanlı siyasetçi) 180
Miralay Reşad Bey [Çiğiltepe] 296
Mirizade Hüseyin Bey (Subay, İstiklal şehidi) 240
Mirliva Yusuf İbrahim Ağa (İstiklal şehidi) 240
Mirza Abbas (Öğretmen, İstiklal şehidi) 241
Mirza Bala Mehmetzade Bak: Kutluk
Mirza Ebu Turab Ahund 387
Mirza Fethali Bak: Ahundzade
Mirza Hasan Aştiyanî (Tahran ulemasından) 105
Mirza Hasan Şirazî (müctehid) 105
Mirza Hüseyin Han (*Sohbet* gazetesinin müdürü) 79
Mirza Kâzım Bey (Derbendli, Şarkiyatçı) 381
Mirza İbrahim Ağa (İranlı siyasetçi) 71
Mirza Mehemmed Ali Han Perveriş (*Perveriş* gazetesinin sahibi) 112
Mirza Melkûm Han ((İranlı diplomat, yazar) 109-110
Mirza Tağı Han (İranlı devlet adamı) 101-102
Mirzazade Rüstem (Bakû polis müdürü, istiklal şehidi) 241
Mister Sester (İngiliz müellif) 489
Mithat Paşa 101
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, (dergi, Ankara) 21
Moliere 268, 379
Molla Cafer (Azerbaycanlı işçi) 72
Molla Nasreddin (Mizah dergisi, Tiflis) 80, 144, 381, 383-384
Molla Penah Vakıf (şair) 378
Molotov (Bolşevik siyasetçi) 219
Mosesyan (Kaptan, Ermeni komitacı) 163
Möhsümov M. (Azerbaycanlı siyasetçi) 16
Muhammed (Melikşah'ın oğlu) 362
Muhammed Cihan Pehlivan (İldeniz'in oğlu) 362
Muharrem Efendi, (Ağdaşlı, istiklal şehidi) 241

Muharremzade Mehemmed Bey (Azerbaycanlı siyasetçi) 180
Muhtar Bey (Türkiye'nin Tiflis temsilcisi) 220
Murad-ı Sâlis (III. Murad) 364
Murgul, Yalçın (tarihçi) 12
Musa (peygamber) 293
Musa Nağıyev 145, 385
Musabekov (Azerbaycan Sovyet hükûmeti reisi) 224
Musabekov (Muallim, İstiklal şehidi) 241
Musabekov Masume Hanım (Muallime, istiklal şehidi) 241
Musibet-i Fahreddin (Vezirzade Necef Bey'in eseri) 380
Mussolini 450, 497
Mustafa Suphi (Türkiyeli Bolşevik) 204
Muzafferov Hüseyin (İstiklal şehidi) 241
Muzafferüddin (İran şahı) 57, 63, 65, 71, 117-118, 120-123, 125-127
Mühlen, Patrik von Zur (Alman tarihçi) 41
Mürsel Paşa (Osmanlı subayı) 403
Mürselzade Piri Bey (Gazeteci, istiklal şehidi) 241
Müsavat (gazete, Bakû) 33
Müsavat Bülteni (Müsavat Partisi'nin yayın organı dergi) 43
Müslimzade, Damad (M. E. Resulzade'nin damadı) 35
Müznib, Ali Abbas (Elabbas, şair) 140, 382
Myasnikov (Bolşevik siyasetçi) 219

N

Nadir Şah (N. Nerimanov'un eseri) 380
Nadir Şah 93, 365-366
Nagehân Bela (M. E. Resulzade'nin eseri) 18
Nağıyev, Musa (Azerbaycanlı milyoner) 145
Nağıyev, Tağı (Azerbaycanlı siyasetçi) 25
Nağmeler Mecmuası (Yuşkeviç'in eseri) 314
Namık Kemal 93-94, 271
Nasirüddin (İran şahı) 63, 70, 101-109, 111, 116-118, 120-121
Naus (Belçikalı, İran gümrük reisi) 121, 123
Nebatî (şair) 140
Necati Bey (Kızılordu kumandanı) 202
Necmeddin Efendi (Şimali Kafkasyalı siyasetçi) 428-430
Nemrud 293
Nerimanoğlu, Kamil Veli (türkolog) 12
Nerimanov, Neriman (Azerbaycanlı Bolşevik siyasetçi) 16-17, 33, 142, 208-209, 213, 222, 224, 379
Neron (Roma imparatoru) 208, 293
Nesimî (şair) 268, 377
Nevaî, Ali Şir (şair) 423
Nikolay Romanov (Rus çarı) 291
Niş (M. E. Resulzade'nin takma adı) 20
Nizamî (Azerbaycanlı şair) 47-48, 268
Nizamî (M. E. Resulzade'nin eseri) 378
Novı Vastok (Rusça dergi, Moskova) 392
Numanzade, Ömer Faik (gazeteci, siyasetçi) 17
Nuri Paşa Bak: Killigil Nuri Paşa
Nûş-âferin (halk hikâyesi) 139
Nuşirevân (Sasani hükümdarı) 267

O

O Olmasın Bu Olsun (operet) 384
О Пантуранизме [O Panturanizme] (M. E. Resulzade'nin eseri) 42
Oder (Akpınar), Şefika (K. Oder'in eşi) 50
Oder, Kerim (İktisatçı, Azerbaycanlı siyasetçi) 23, 50
Odlar Yurdu. Azadlık ve Müstegillik Uğrunda Mübarizede. Azerbaycan Mühacire-

tinin Siyasî Tarihi (G. Mamulia ve R. Abutalibov'un eseri) 42
Odlu Yurt (dergi, İstanbul) 42
Olari (Adam Olearius, seyyah] 360
Orjenikidze (Gürcü komünist) 219-220
Osisnki [Valerian] (Bolşevik yazar) 453
Ossovski (Sosyalist siyasetçi) 329
Othello (Shakespeare'nin Othello eserinde bir karakter) 259
Otto Bayer (Alman iş adamı) 490, 496

Ö

Ölüler (Memmedguluzade'nin eseri) 381, 384
Ömer Faik Bak: Numanzade
Ömer Hayyam 75
Özbilen, Eşref Bengi (mütercim) 41
Özcan, Ömer (tarihçi) 12, 41, 44-48
Özkaya, Yılmaz (bilim adamı) 12

P

Palaşkov (Bolşevik siyasetçi) 223
Pankratov (Çeka reisi) 204, 208
Panturanizm. Qafqaz Sorunu (M. E. Resulzade'nin eseri) 42
Paroşin (Bolşevik bürokrat) 223
Pehlivanân-ı Zamâne (Vezirzade Necef Bey'in eseri) 380
Pepinov (Azerbaycanlı hukukçu, siyasetçi) 407
Peri Cadu (A. Hakverdili'nin eseri) 380
Perveriş (Farsça gazete, Mısır) 112
Petrov (Rus topçusu) 165
Pilsudski (Mareşal, Polonya'ın milli lideri) 42
Pîran (Efrasiyab'ın veziri) 257, 259, 264, 285
Pirumov (Ermeni siyasetçi) 200
Pokrovski [Mikhail] (Sovyet komiseri) 442
Politik-i Devletî (Mirza Melkum Han'ın eseri) 110
Posta [Poçt] Kutusu (Memmedguluzade'nin eseri) 381
Pravda (Rus gazetesi, Moskova) 323-324, 329-330, 465, 467, 469
Prométhée (Prométhée cemiyetinin yayın organı, dergi, Paris) 42
Puşkin 142

Q

Qafarov, Vasif (tarihçi) 32
Quo Vadis (Henryk Sienkiewicz'in eseri) 268

R

Raboçaya Gazeta (Rus gazetesi) 324
Raci (şair) 76, 79, 140
Racine 424
Rakofski (Sovyetlerin Paris sefiri) 325-326, 342, 446
Raskolnikov (Rus amirali) 291
Rawlinson [Alfred] (İngiliz miralay) 429
Raymond Poincaré (Fransız siyasetçi) 342
Razî, Fahreddin (Bilim adamı, teolog) 93
Refibeyli Musa (Azerbaycanlı siyasetçi) 404
Refibeyov, Hudadad Bey (Dr., istiklal şehidi) 241
Renan, Ernest (bilim adamı) 109
Resneli Niyazi (inkılapçı subay) 67
Resulzade, Mehmet Emin 9-51, 73, 86, 104, 145, 169, 237, 248, 251-252, 296, 351, 378, 383, 387, 390, 401, 407, 435, 455, 473

Resulzade veya Resuloğlu, Mehemmed Ali (Azerbaycanlı siyasetçi) 15, 18, 23, 25, 30, 34, 48
Reşid Bey İsmailof (tarihçi) 392
Reşit Kadı [Abdürreşid İbrahim] 302
Revue de Monde-Musulman 424
Rıfat Paşa Bak: Bele, İbrahim Refet
Rızayev Abuzer Bey (mühendis) 240
Rıskulof [Turar] (Türkistanlı komünist) 335
Rockefeller (Amerikalı iş adamı) 487-489
Romanov (Rus çar ailesi, hanedanı) 24
Rothschild (Amerikalı iş adamı) 398
Rozengolts [Arkady Pavloviç] (Sovyet siyasetçi) 468
Runeberg [Johan Ludvig] (Fin şairi) 312
Rus Edebiyatı Numuneleri: Bir Defa Sonbaharda (M. E. Resulzade'nin tercüme eseri) 23
Rus Milleti Üzerine Diktatörlük (A. Kerenski'nin eseri) 42
Russo [J. J. Rousseau] 478-479
Rusya'da Siyasî Vaziyet (M. E. Resulzade'nin eseri)11, 41
Rüstem Beyli Mustafa (İstiklal şehidi) 241
Rüstem Pehlivan (Efsanevî İran kahramanı) 253
R-zade (M. E. Resulzade'nin imzası) 20

S

Saadet-i Beşer (M. E. Resulzade'nin eseri) 21
Sâbir, Mirza Ali Ekber (şair) 140
Sad Fasıl (Mirza Ağa Han Kirmanî'nin eseri) 110
Sadâ-yi Hak (gazete, Bakû) 143
Sadî 75, 138, 142
Safikürdski veya Safikürdlü Arslan Bey (Azerbaycanlı siyasetçi) 185
Saib Tebrizî (şair) 74
Said Halim Paşa (Osmanlı sadrazamı) 23-24
Saîd Salmasî (Güney Azerbaycanlı şair) 66, 72-73
Said Şamil (Kafkasyalı mücahit) 44, 430
Sakolnikof (Sovyet maliye komiseri) 322, 330
Salavyov (Bolşevik siyasetçi) 413
Salebiye (M. B. Halhalî'nin eseri) 77
Salihov, Ahmet (Dağıstanlı siyasetçi) 29, 390
Samed Bey (General, Harbiye Nazırı) 180, 409
Samurski (Bolşevik yazar) 430
Schiller (Alman şair) 424
Sebilürreşad (dergi, İstanbul) 22, 53, 86, 88, 94, 97, 101, 107, 113, 117, 121, 150
Seda (gazete) 384
Seferaliyev, Hanlar (devrimci işçi) 18
Sefikürdski, Aslan Bey (Azerbaycanlı siyasetçi) 31
Selaviyev (Bolşevik siyasetçi) 224
Selimov, Mirliva Habib Bey (İstiklal şehidi) 240
Selimzade Muhsin (Azerbaycanlı milyoner) 386
Selman Mümtaz (edebiyat araştırmacısı) 423
Settar Han (Güney Azerbaycanlı mücahitlerin komutanı) 19, 66-67, 71
Seyahatname-i İbrahim Bey (Zeynelabidin Meragayî'nin eseri) 69, 112
Seyyid [Mehmet] Tahir (*Yeni Kafkasya* dergisinin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü) 39
Seyyid Azim (şair) 140
Seyyid Mehemmed Ebüzziya Şebüsterî (*İran-ı Nev* gazetesinin sahibi) 19
Seyyid Mehemmed Rıza (Güney Azerbaycanlı siyasetçi) 19
Shakespeare 259, 424

Shulenburg, F. Werner von der (Alman hariciyeci) 46
Sıçkov (Bolşevik bürokrat) 223
Sıhhat, Abbas (şair) 140
Sikorski, V. (Polonyalı siyasetçi) 45
Sipehsalar, Muhammed Veli Han (İran sadrazamı) 20
Sisiyanov, Knaz Çiçiyanov [Pavel Dimitriyeviç] (Rus generali) 368
Siverdov (Bolşevik bürokrat) 223
Siyavuş (efsanevi şahsiyet) 11, 249-266, 268-270, 273-274, 277, 282-283, 285-289, 293-294
Sizov (Bolşevik siyasetçi) 223
Smal Stotski, Roman (Prométhée Cemiyeti'nin başkanı) 42
Snellman [Johan Vilhelm] (Finli milliyetçi) 313
Sohbet (gazete, Tebriz) 79
Sohrab (Rüstem Pehlivan'ın oğlu) 262-263
Sokrat 296
Sovyet Rusya'da Milletlerin Hukukî Meselesi (Timaşev'in eseri) 449
Spengler, Oswald (Alman felsefeci), 266
Srobrovski (Petrol komitesi reisi) 223
Stalin 11, 16-18, 33-37, 218-219, 330-331, 343-344, 442, 446, 454, 459, 464
Stolıpin (Rus siyasetçi) 19
Strabon (Yunan tarihçi) 355
Sudabe (Siyavuş'un üvey anası) 254-256, 270-271
Suhen (Farsça dergi, Tahran) 50
Sultan Aziz 105
Sultan Galiyef (Tatar sosyalist) 335
Sultan II. Abdülhamid 103, 108-109, 111-112, 122
Sultan II. Mahmut 232
Sultan Mecid Ganizade (H. Memmedov'un eseri) 14, 142
Sun Yat-sen (Çinli inkılapçı) 464
Sunç, Mehmed Girey (Kafkasyalı siyasetçi) 43
Süleyman Han (Babî reislerinden) 103
Süleyman Mirza (Güney Azerbaycanlı siyasetçi) 19
Süleymanov (Miralay, istiklal şehidi) 240
Sülkeviç, Mirliva Süleyman Bey (İstiklal şehidi) 240
Svindufvud [Pehr Evind] (Fin cumhurbaşkanı) 442

Ş

Şah Abbas ve Hurşid Banu (opera, Ü. Hacıbeyli'nin eseri) 142, 290, 369, 384
Şah Abbas 364, 367
Şah Halilullah (Şirvan şahı) 363
Şah Tahmasb Safevî 93, 364
Şahatov (Bolşevik bürokrat) 223
Şahtahtinski Behbud (Azerbaycanlı siyasetçi) 211
Şahtahtinski veya Şahtahtlı, Mehemmed Ağa (gazeteci, dilci) 143, 211, 415
Şark Kadını (mecmua) 423
Şark-i Rus (gazete, Tiflis) 15, 143
Şaumyan [Stepan] (Ermeni komitacı) 160, 165
Şehname (Firdevsî'nin eseri) 94, 249, 253, 257-258, 267, 284
Şehzade Sadreddin Mirza (Mülazım, istiklal şehidi) 240
Şelale (dergi, Bakû) 26, 104
Şemseddin İldeniz (Azerbaycan Atabeyi) 136
Şems-i Tebrizî (Sufî şair) 74
Şerifzâde (trajediyen) 384
Şeyh Ahmed-i Ruhî (İranlı inkılapçı) 69, 111
Şeyh San'an (Hüseyin Cavid'in eseri) 383
Şeyh San'an (opera) 384
Şeyh Şamil 368, 427, 430

Şeyh ve Vezir (M. Melkum Han'ın eseri) 110
Şeyh Zamanlı Mehemmed Bakır Bey (İstiklal şehidi) 240
Şeyhülislamzade Ekber Ağa (Azerbaycanlı siyasetçi) 180, 407
Şibay, Halim Sabit (ilahiyatçı) 32
Şilyapnikof (Sovyet siyasetçi) 330
Şimşir, Sabahattin (tarihçi) 15, 41
Şirmemmed, Hüseynov (Azerbaycanlı bilim adamı) 17, 18, 22, 30
Şogun (Japon imparatoru) 450
Şücaüssaltana (İranlı devlet adamı) 122
Şükrü Kaya (Türkiyeli siyasetçi) 468
Şükürov, Qiyas (tarihçi) 32

T

Tağıyev, Hacı Zeynelabidin (Azerbaycanlı milyoner, hayırsever) 68-69, 107, 112, 145, 386, 424, 431, 508
Tağızade, Seyyid Hasan (İran ticaret heyeti başkanı, siyasetçi) 19-21, 23, 50
Tahir Mehemmed Bey (Tebrizli, gazeteci) 112
Tahirzade, Edalet (tarihçi) 12
Tahmine (Sohrab'ın annesi) 262
Talışhanlı İlyas Bey (Subay, İstiklal şehidi) 240
Talibov (veya Talibzade) Abdürrahim, (Tebrizli yazar, düşünür) 68, 112, 268
Talibzade, Ahund Yusuf (Azerbaycanlı din adamı, yazar) 380
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 44-45
Tanzimat (Mirza Melkum Han'ın eseri) 110
Tarhan, A. Hamid (şair) 271
Tarkovski 428-429
Tartakov (Bolşevik bürokrat) 223
Tasvir-i Efkâr (gazete, İstanbul) 23
Tebrizli La'lî (şair) 76
Tebrizli Raci (şair) 76
Tekâmül (Hümmet teşkilatının yayın organı olan gazete, Bakû) 15, 17, 389
Tenkid-i Fırka-i İ'tidaliyyûn ya İctimâ'î İ'tidâliyyûn (M. E. Resulzade'nin eseri) 20
Terakki (gazete, Bakû) 15, 17, 19, 23-24
Tercüman (gazete, Kırım) 210
Tevfik Fikret 383
Tevfik Paşa (Osmanlı sadrazamı) 174, 404
Thomson (İngiliz general) 174, 176, 178, 404-405, 408-409
Timaşev (Sovyet hukukçu) 449-450
Timur 136, 358, 363
Togan, Zeki Velidi (tarih profesörü) 356, 390
Tohidi, Solmaz Rustemova (tarihçi) 12
Tolstoy (Rus yazar) 23, 142
Tomris Hanım (Kafkasyalı kraliçe) 267, 271
Tomski [Mikhail] (Rus işçi teemsilcisi) 442, 454
Topçubaşı, Ali Merdan (Azerbaycanlı siyasetçi) 17, 30, 37, 43, 168, 180, 215, 388, 408
Troçki 329-330, 332
Tuna, Osman Nedim (Türkolog) 82
Turan, Hüseyinzade Ali 17, 21-24, 132, 144, 382-383
Turan, M. Aydın (tarihçi) 43
Tus (İran bahadırı) 254
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (dergi, Ankara) 82
Türk Yılı 1928 (yıllık) 351-352
Türk Yurdu (dergi, İstanbul) 20-22, 47, 53, 55, 58-59, 62, 65, 67, 73-74, 80, 271, 349, 353, 383, 388
Türkçülüğün Esasları (Ziya Gökalp'ın eseri) 26
Türkel, Yadigar (tarihçi, filozof) 42
Türkistan Vilayetinin Gazeti (gazete, Taşkent) 214
Türkiye Hizmetinde (A. Hondkaryan'ın eseri) 42

U

Ulus (gazete, Ankara) 47-48
Urhalaşvili (Gürcü siyasetçi) 219
Urvetü'l-Vüska (C. Afganî'nin dergisi) 108
Us, Hakkı Tarık (gazeteci) 49
Usta Zeynel (Memmedguluzade'nin eseri) 381
Usul-i Ademiyet (Mirza Melkum Han'ın eseri) 109
Utley (İngiltere Avam Kamarası başkanı) 486-487
Uzun Hacı 428-429

Ü

Ülküsal, Müstecip 45
Ünsizade kardeşler 143, 381
Üzeyir Hacıbeyli Bak: Hacıbeyli Üzeyir

V

Vahid Tebrizî (şair) 74
Vanda (Leyla) (M. E. Resulzade'nin eşi) 46
Varantsov (Kafkasya valisi) 379
Varaşilof (Harbiye komiseri) 345
Vehip Paşa (Osmanlı Şark Orduları kumandanı) 169, 392, 401
Vezirof veya Vezirzade Necef Bey (yazar) 142, 379, 389
Vışinski (Bolşevik siyasetçi) 17
Voykof [Pyotr] (Sovyet diplomat) 468

W

Wilson (Amerika başkanı) 440, 489

Y

Y. A. Bak: Akpınar, Yavuz
Yadigâr (Farsça dergi, Tahran) 23
Yakublu, Nesiman (gazeteci, tarihçi) 19
Yäschke, G. (Alman bilim adamı) 44
Yavuz Sultan Selim 93
Yecüc ve Mecücler 289
Yegorov (Bolşevik komutan) 289
Yeni Dünya (gazete, Ankara) 414
Yeni Dünya (gazete, Bakû) 203-204
Yeni İstanbul (gazete, İstanbul) 47
Yeni Kafkasya (dergi, İstanbul) 10-11, 20, 26, 37-40, 356, 401, 416, 467, 473, 483
Yeni Kafkasya (dergisinin yeni neşri, İstanbul) 11
Yeni Kafkasya Yazıları (kitap, M. E. Resulzade'nin yazıları, Ankara) 10-11
Yeni Mecmua (dergi, İstanbul) 32
Yeni Yol (gazete, Bakû) 423
Yenukidze (Bolşevik siyasetçi) 225
Yıldırım, İrfan Murat (bilim adamı) 22
Yıldırım, Zeynep 12
Yoldaş (Hümmet teşkilatının yayın organı olan gazete, Bakû) 15, 17
Yurdakul, Mehmet Emin 214
Yurtsever A. Vahab (Azerbaycanlı muhacir yazar) 46
Yusufbeyli, Nasîb Bey veya Nesib Bey Usubbeyov (Azerbaycanlı siyasetçi) 30, 175, 186, 210, 404
Yuşkeviç [Anton] (Litvanyalı milliyetçi âlim) 314

Z

Zaharyan (Ermeni siyasetçi) 200
Zalkızı Ziynet (M. E. Resulzade'nin annesi) 14
Zamahşerî (ilahiyatçı, dilci) 93
Zarif Efendi (İstiklal şehidi) 241
Zerdabi, Hasan Bey Melikzade (gazeteci, maarifçi aydın) 17, 143, 183, 268, 381, 382
Zeynelabidin, Hacı Bak; Tağıyev Zeynelabidin
Zeynelabidin Meragayî (Güney Azerbaycanlı yazar) 112
Zeynelzade Cihangir (Azerbaycanlı aktör) 380
Zimin, Profesör (Şarkiyatçı, İstiklal kurbanı) 241
Zinovyef [Grigori] (Enternasyonel reisi) 329-332
Ziya Gökalp 21-22, 25-26, 239, 271, 273, 388
Ziyadhanlı İsmail Han (Duma mebusu, istiklal şehidi) 241
Ziya-yı Kafkasya [Kafkasiyye] (gazete, Tiflis) 143, 381